

Fælles Mål

Faghæfte 5

Samfundsfag

Fælles Mål – Faghæfte 5 – Samfundsfag

Publikationen indgår i Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie som nr. 4-2004

Grafisk tilrettelæggelse: Schwander Kommunikation

1. udgave, 1. oplag, april 2004

ISBN 87-603-2398-1

ISBN (WWW) 87-603-2361-2

ISSN 1399-2260

Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie (Online) 1399-7394

Udgivet af Undervisningsministeriet, Uddannelsesstyrelsen, Område for Grundskolen

Bestilles (UVM 5-441) hos:
Undervisningsministeriets forlag
Strandgade 100 D
1401 København K
Tlf. nr.: 3392 5220
Fax nr.: 3392 5219
E-mail: forlag@uvm.dk
eller hos boghandlere

Tryk: Scanprint as

Printed in Denmark 2004

Indhold

4	Forord
5	Indledning
7	Folkeskolens formål
8	Om Fælles Mål
10	Læreplan
10	Signalement af faget
11	Formål for faget
12	Slutmål
12	Efter 9./10. klasses trin
14	Trinmål
14	Efter 9. klasses trin
15	Efter 10. klasses trin
18	Trinmål – synoptisk opstillet
22	Beskrivelser
22	Udviklingen i undervisningen på 8. og 9. klasses trin
26	Beskrivelser og trinmål – synoptisk opstillet
30	Læseplan
31	1. forløb – 8.-9. klasses trin
33	2. forløb – 10. klasses trin
36	Undervisningsvejledning

Forord

Med fornyelsen af folkeskoleloven har regeringen først og fremmest ønsket at styrke fagligheden. Eleverne skal – uanset hvor i landet de går i skole – have mulighed for at tilegne sig de samme kundskaber og færdigheder, og enhver må kunne danne sig et overblik over, hvilke mål der arbejdes hen mod. Det er en forudsætning for at sikre kvaliteten i folkeskolen.

Jeg har valgt at kalde de nye faghæfter for FÆLLES MÅL. Fælles Mål dækker over de to vigtigste sæt af faglige tekster til skolens fag og emner. For det første de bindende fælles nationale mål i form af fagformål, centrale kundskabs- og færdighedsområder (slutmål) og trinmål samt mål og bindende indholdsbeskrivelser for børnehaveklassen. For det andet de vejledende læseplaner og beskrivelser af udviklingen i undervisningen frem mod trin- og slutmål. Når de lokale læseplaner og beskrivelser er endeligt godkendt af kommunalbestyrelsen, bliver også de bindende – og dermed fælles – for den enkelte skole.

Fælles Mål har til hensigt at gøre det muligt at følge udviklingen i elevernes kundskabstilegnelse – fra de starter i børnehaveklassen, til de forlader folkeskolen. I en rummelig folkeskole skal alle børn have mulighed for at lære så meget som muligt. Skolens undervisning skal fortsat tage udgangspunkt i det enkelte barns styrkeområder, samtidig med at barnet bringes frem mod de fælles mål. Netop derfor er det helt afgørende, at lærerne og børnehaveklasselederne fortsat har frihed til – og dermed også ansvar for – at tilrettelægge undervisningen, så den tilgodeser den enkelte elev.

Folkeskolens formålsparagraf udtrykker fortsat på meget fin vis folkeskolens værdigrundlag og angiver den overordnede indholdsramme for skolens arbejde med elevernes alsidige personlige udvikling. Det handler om at lære noget, og det handler om at udvikle sig som menneske.

Det er i den enkelte kommune og på den enkelte folkeskole, at kvaliteten i folkeskolen skabes. Dette kan kun ske i et frugtbart samarbejde mellem lærere, børnehaveklasseledere, pædagoger, skolens øvrige medarbejdere og ledelse. Skolen har en væsentlig plads at udfylde i det enkelte barns liv, og et godt samarbejde med forældrene er en forudsætning for, at skolen kan løse sine opgaver.

Jeg håber, at de nye Fælles Mål hæfter bliver et godt værktøj i dagligdagen på skolerne.

ULLA TØRNÆS
Undervisningsminister

Indledning

Fælles Mål for undervisningen kan medvirke til at styrke kvaliteten i folkeskolen på en række områder. Trinmål og slutmål kan give lærerne et klart og tydeligt billede af, hvad eleverne skal lære, uden at der tages stilling til hvordan. Trinmål og slutmål er samtidig et dialogværktøj mellem lærer og elev, lærere indbyrdes, mellem skoleleder og lærerteam samt mellem skole og hjem.

De fælles mål skal sikre en fælles folkeskole. Eleverne skal – uanset hvor i landet de går i skole – have mulighed for at tilegne sig de samme kundskaber og færdigheder. Målbeskrivelserne skal endvidere hjælpe lærere, forældre og elever med at være opmærksomme på, om en elev har brug for større udfordringer, støtte eller særlig opmærksomhed. Målene er således i høj grad et værktøj, der fremmer undervisningsdifferentiering.

Fælles Mål er en videreudvikling af Klare Mål. Det arbejde, som skolerne har iværksat med at planlægge undervisning ud fra målbeskrivelser, kan fortsætte. Tidligere kunne kommunerne vælge at gøre Undervisningsministeriets vejledende delmål til deres egne eller fastsætte egne delmål. Det nye er, at alle kommuner og skoler fremover skal følge de samme trinmål. Dertil kommer, at børnehaveklassens mål og indhold er blevet præciseret, således at der nu er fælles regler for, hvad børnene skal lære i børnehaveklassen. Hermed har børnehaveklassens undervisning fået vilkår, som er sammenlignelige med undervisningen på de efterfølgende klassetrin.

I forbindelse med revisionen af faghæfterne indføres to nye begreber: Læreplan og Undervisningsvejledning (tidligere: Vejledning). Læreplanen indeholder en præambel (et signalement af faget), fagets formål, CKF/slutmål, trinmål, vejledende beskrivelser af udviklingen i undervisningen frem mod trin- og slutmål samt den vejledende læseplan. Undervisningsvejledningen indeholder som hidtil en vejledning i form af en række råd og vink til undervisningen. De to begreber – læreplan og undervisningsvejledning – er valgt for at skabe overensstemmelse i sprogbrug mellem folkeskole og ungdomsuddannelse med henblik på at fremme samarbejdet og kontinuiteten i uddannelsessystemet.

I forbindelse med omdannelsen af delmål til trinmål er der foretaget visse konsekvensrettelser i de vejledende læseplaner. De overskrifter, som de centrale kundskabs- og færdighedsområder er bygget op om, kan fremover genfindes i læseplanerne.

Som noget nyt skal kommunerne udarbejde beskrivelser af udviklingen i undervisningen frem mod trin- og slutmål. Ifølge folkeskoleloven udsender undervisningsministeren et vejledende materiale til understøttelse af disse beskrivelser. Materialet er indeholdt i læreplanen for det enkelte fag.

Skolernes arbejde med elevernes alsidige personlige udvikling skal også videreføres. Forpligtelsen er nu indskrevet i selve folkeskoleloven.

KIM MØRCH JACOBSEN
Uddannelsesdirektør

Folkeskolens formål

Fra bekendtgørelse af lov om folkeskolen nr. 870 af 21. oktober 2003

§ 1. Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at fremme elevernes tilegnelse af kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, der medvirker til den enkelte elevs alsidige personlige udvikling.

Stk. 2. Folkeskolen må søge at skabe sådanne rammer for oplevelse, virkelyst og fordybelse, at eleverne udvikler erkendelse, fantasi og lyst til at lære, således at de opnår tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.

Stk. 3. Folkeskolen skal gøre eleverne fortrolige med dansk kultur og bidrage til deres forståelse for andre kulturer og for menneskets samspil med naturen. Skolen forbereder eleverne til medbestemmelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens undervisning og hele dagligliv må derfor bygge på åndsfrihed, ligeværd og demokrati.

§ 2. Folkeskolen er en kommunal opgave. Kommunalbestyrelsen har ansvaret for, at alle børn i kommunen sikres vederlagsfri undervisning i folkeskolen. Kommunalbestyrelsen fastlægger, jf. § 40, mål og rammer for skolernes virksomhed inden for denne lov.

Stk. 2. Den enkelte skole har inden for de givne rammer ansvaret for undervisningens kvalitet i henhold til folkeskolens formål, jf. § 1, og fastlægger selv undervisningens organisering og tilrettelæggelse.

Stk. 3. Elever og forældre samarbejder med skolen om at leve op til folkeskolens formål.

Om Fælles Mål

Med Lov om ændring af lov om folkeskolen af 30. april 2003 fastsættes fælles nationale mål for undervisningen. Det indebærer, at undervisningsministeren – i lighed med tidligere – fastsætter regler om formålet med undervisningen og om centrale kundskabs- og færdighedsområder, dvs. slutmål, for alle folkeskolens 42 fag og emner.

Endvidere fastsætter undervisningsministeren som noget nyt bindende mål – trinmål – på bestemte klassetrin. Trinmålene fastsættes, hvor det er pædagogisk begrundet ud fra det enkelte fags vejledende timetal, opbygning og progression.

Folkeskolens formål						
Fag	Fag	Fag	Fag	Fag	Fag	Fagets formål
						CKF slutmål
						Trinmål
						Beskrivelser
						Læseplan
						Undervisningsvejledning

Slutmål og trinmål angiver fælles nationale mål for, hvad undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig af kundskaber og færdigheder i faget eller emnet, henholdsvis ved afslutningen af undervisningen og ved afslutningen af bestemte klassetrin.

Slutmålene – eller de centrale kundskabs- og færdighedsområder – er de langsigtede mål, som skal fungere som pejlemærker for undervisningen i hele forløbet. Trinmålene er de kortsigtede mål, som anvendes i forbindelse med planlægning og evaluering af undervisningen, som dialogredskab og som områder i forbindelse med vurderingen af elevens udbytte af undervisningen.

Ved udformningen af trinmål er der taget udgangspunkt i de vejledende delmål fra Klare Mål. Der er dog sket nogle justeringer som følge af, at minimumstimetallet øges, at der er kommet et minimumstimetal i visse fag, og at der i visse fag sker en ændring i begyndelses- og sluttidspunktet.

Undervisningsministeren udsender vejledende læseplaner, der angiver indholdet i undervisningen. Kommunalbestyrelsen godkender efter indstilling fra skolebestyrelsen skolens læseplaner.

Som et nyt element i det faglige hierarki skal kommunen udarbejde beskrivelser af udviklingen i undervisningen frem mod trin- og slutmål. Beskrivelserne anvendes som et redskab i lærernes planlægning af undervisningen og i samarbejdet om fag og tværfaglige forløb med henblik på at understøtte den enkelte elevs udvikling og behov.

Undervisningsministeren udsender vejledende beskrivelser. Kommunalbestyrelsen godkender beskrivelserne efter indstilling fra skolebestyrelsen.

Med fornyelsen af folkeskoleloven har undervisningsministeren hjemmel til at fastsætte en indholdsbeskrivelse, der angiver mål for børnehaveklassen. Mål og indhold for børnehaveklassen er udformet som et faghæfte og findes ligesom de øvrige fag og emner på hjemmesiden.

Fagenes teksthierarki

1993-loven	Klare Mål	Fælles Mål	
Formål CKF (Prøvebestemm.)	Formål CKF (Slutmål) (Prøvebestemm.)	Formål Slutmål – CKF Trinmål (Prøvebestemm.)	Centrale bestemmelser
Læseplaner	Delmål Læseplaner Elevens alsidige	Beskrivelser Læseplaner Elevens alsidige	Lokale bestemmelser
Vejledning	Vejledning	Undervisnings- vejledning	Vejledende tekster

Undervisningsministeren udsender endvidere et vejledende materiale om beskrivelsen af elevernes alsidige personlige udvikling med udgangspunkt i folkeskolens formålsparagraf. Kommunalbestyrelsen skal sikre, at hensynet til elevernes alsidige personlige udvikling er tilgodeset gennem beskrivelser i læseplanerne eller på anden hensigtsmæssig måde. “Elevernes alsidige personlige udvikling” er udformet som et faghæfte og findes ligesom de øvrige fag og emner på hjemmesiden.

Formål – fag og alsidig personlig udvikling

Mange måder at lære på			Lyst til at lære				At lære sammen med andre		
Folkeskolens formål									
Fag	Fag	Fag	Fag	Fag	Fag	Fag	Fag	Fag	Fag

I praksis udmøntes undervisningsministerens hjemmel til at udsende bindende og vejledende faglige tekster ved dels at udsende 25 faghæfter – hvoraf dette hæfte er ét af dem – dels ved at oprette en hjemmeside for alle fag og emner:

<http://www.faellesmaal.wm.dk>

Læreplan for samfundsfag består af:

- **Signalement**
- **Formål**
- **Slutmål**
- **Trinmål**
- **Beskrivelser**
- **Læseplan**

Signalement af faget

Der undervises i samfundsfag på 8.-10. klassetrin.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er:

Menneske og stat

Menneske og samfund

Menneske og kultur

Menneske og natur.

I samfundsfag skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed gennem undervisningen både i faget samfundsfag, og når samfundsfag indgår i tværgående emner og problemstillinger. Undervisningen i samfundsfag bygger bl.a. på kundskaber og færdigheder, som eleverne har erhvervet sig i faget historie.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at

- forstå sig selv som en del af samfundet, som man både påvirkes af og kan påvirke
- placere eget og andres hverdagsliv i et samfundsmæssigt og historisk perspektiv
- udvikle deres personlige værdigrundlag med henblik på at tage stilling til og få lyst til at påvirke aktuelle begivenheder
- analysere, tolke og vurdere samfundsforhold og konflikter og formidle resultaterne.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i samfundsfag er, at eleverne udvikler lyst og evne til at forstå hverdagslivet i et samfundsmæssigt perspektiv og til aktiv medleven i et demokratisk samfund.

Stk. 2. Undervisningen skal medvirke til, at eleverne udvikler historie- og samfundsbevidsthed, kritisk sans og færdighed i at iagttage, analysere og vurdere nationale og internationale samfundsforhold og konflikter.

Stk. 3. Undervisningen skal bidrage til, at eleverne på baggrund af et personligt tilegnet værdigrundlag deltager aktivt i samfundsudviklingen. Den enkelte elev skal udvikle ansvarlighed for løsningen af fælles opgaver og erhverve viden om samfundet og dets historiske forudsætninger.

Slutmål

Efter 9./10. klassetrin

Menneske og stat

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- beskrive hovedtræk i grundloven som fundament for det danske demokrati
- gøre rede for politiske beslutningsprocesser og interesserne bag dem
- diskutere statens rolle i forhold til økonomisk udvikling og politik
- gøre rede for staten som rammesætter for borgere, kommuner og amter
- forholde sig til den danske stats rolle i det internationale samfund.

Menneske og samfund

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- diskutere det enkelte menneskes rolle i grupper og fællesskaber, herunder relationer mellem kønnene
- give eksempler på arbejdsmarkedets udvikling i samspil med produktions- og erhvervsstruktur
- gøre rede for de krav, som et dynamisk samfund stiller til udvikling af kompetencer
- gøre rede for sammenhængen mellem indkomst, skat, velfærd og forbrug
- kende til unges forhold i Europa.

Menneske og kultur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- gøre rede for, hvordan værdier og normer dannes i et samspil mellem mennesker
- sætte sig ind i værdier, der ligger til grund for forskellige religioner, normer og livsformer
- forklare baggrunden for nationalisme
- kende til og forholde sig til globalisering.

Slutmål

Menneske og natur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- forholde sig til naturen som en æstetisk og økonomisk ressource
- diskutere og reflektere over økologiske problemstillinger lokalt, nationalt og globalt
- diskutere forestillingen om menneskets ret til naturen.

Trinmål

Efter 9. klassetrin

Menneske og stat

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- redegøre for hovedlinierne i det danske demokratiske system og dets historie, herunder forskellen mellem den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt
- give eksempler på interesseorganisationer og græsrodsbevægelser
- redegøre for og forholde sig til hovedprincipperne i den danske velfærdsstat
- beskrive samspillet mellem stat, amt og kommune
- beskrive de store linier i EU's historie og opbygning
- kende til Danmarks placering i Norden, EU, FN og NATO.

Menneske og samfund

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- beskrive, hvordan det enkelte menneske indgår i forskellige grupper og fællesskaber
- give eksempler på, hvordan gruppetilhørsforhold danner grundlaget for det enkelte menneskes normer og værdier
- gøre rede for hovedtræk i udviklingen fra landbrugssamfund over industrisamfund til videnssamfund
- gøre rede for, hvordan samfundet, herunder arbejdsmarkedet, forandrer sig og stiller krav til nye kompetencer og videreuddannelse
- beskrive forskellige politiske partiers synspunkter
- give eksempler på, hvordan unge kan deltage i demokratiske processer i hverdagen, først og fremmest i klubber, i skolen og i kommunen
- kende til det globale medieudbud
- give eksempler på unges hverdag i Europa.

Trinnål

Menneske og kultur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- kende forskellige kulturer, deres værdier og normer
- give eksempler på forskellige kulturmøder og tage udgangspunkt i de værdier, der ligger til grund for religioner og normer
- beskrive forskellige livsformer
- give forklaringer på nationalisme, herunder fremtrædelsesformer og historiske baggrunde
- give eksempler på, hvordan hverdagen i forskellige typer af samfund præges af globalisering.

Menneske og natur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- beskrive naturen som ressource
- give eksempler på naturforvaltning og positive og negative reaktioner fra borgere
- vurdere økologiske problemstillinger
- gøre rede for menneskers brug af naturen.

Efter 10. klassetrin

Menneske og stat

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- vurdere muligheder og begrænsninger i forskellige velfærdsmodeller
- analysere og vurdere politiske beslutninger i stat, amt og kommune og sammenholde dem med borgernes mulighed for at øve direkte indflydelse
- indsamle og bearbejde relevant information fra elektroniske og andre medier om internationale konflikter og deres baggrund med henblik på at kunne gøre rede for og analysere disse konflikter.

Trinmål

Menneske og samfund

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- give eksempler på, hvordan krav om nye kompetencer opstår
- redegøre for relevante hverdagskompetencer i forhold til unges fremtidige arbejds-, familie- og fritidsliv
- beskrive politiske partiers sociale og ideologiske baggrund
- give eksempler på, hvordan demokratiske beslutninger påvirker hverdags- og samfundsliv.

Menneske og kultur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- gøre rede for værdier og normer og argumentere for egne holdninger
- beskrive fællesskaber, livsformer og subkulturer ved at benytte samfundsfaglige undersøgelsesmetoder.

Menneske og natur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

- forklare, hvordan naturen har indvirkning på menneskers hverdag
- vurdere, hvordan individet alene eller i fællesskab med andre kan handle politisk som forbruger i forhold til økologiske problemstillinger.

Trinmål – synoptisk opstillet

Menneske og stat

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

Efter 9. klassetrin

- redegøre for hovedlinierne i det danske demokratiske system og dets historie, herunder forskellen mellem den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt
- give eksempler på interesseorganisationer og græsrodsbevægelser
- redegøre for og forholde sig til hovedprincipperne i den danske velfærdsstat
- beskrive samspillet mellem stat, amt og kommune
- beskrive de store linier i EU's historie og opbygning
- kende til Danmarks placering i Norden, EU, FN og NATO

Trinmål – synoptisk opstillet

Menneske og samfund

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

Efter 9. klassetrin

- beskrive, hvordan det enkelte menneske indgår i forskellige grupper og fællesskaber
- give eksempler på, hvordan gruppetilhørsforhold danner grundlaget for det enkelte menneskes normer og værdier
- gøre rede for hovedtræk i udviklingen fra landbrugssamfund over industrisamfund til videnssamfund
- gøre rede for, hvordan samfundet, herunder arbejdsmarkedet, forandrer sig og stiller krav til nye kompetencer og videreuddannelse
- beskrive forskellige politiske partiers synspunkter
- give eksempler på, hvordan unge kan deltage i demokratiske processer i hverdagen, først og fremmest i klubber, i skolen og i kommunen
- kende til det globale medieudbud
- give eksempler på unges hverdag i Europa

Trinmål – synoptisk opstillet

Menneske og stat

Efter 10. klasses trin

- vurdere muligheder og begrænsninger i forskellige velfærdsmodeller
- analysere og vurdere politiske beslutninger i stat, amt og kommune og sammenholde dem med borgernes mulighed for at øve direkte indflydelse
- indsamle og bearbejde relevant information fra elektroniske og andre medier om internationale konflikter og deres baggrund med henblik på at kunne gøre rede for og analysere disse konflikter

Trinmål – synoptisk opstillet

Menneske og samfund

Efter 10. klasses trin

- give eksempler på, hvordan krav om nye kompetencer opstår
- redegøre for relevante hverdagskompetencer i forhold til unges fremtidige arbejds-, familie- og fritidsliv
- beskrive politiske partiers sociale og ideologiske baggrund
- give eksempler på, hvordan demokratiske beslutninger påvirker hverdags- og samfundsliv

Trinmål – synoptisk opstillet

Menneske og kultur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

Efter 9. klassetrin

- kende forskellige kulturer, deres værdier og normer
- give eksempler på forskellige kulturmøder og tage udgangspunkt i de værdier, der ligger til grund for religioner og normer
- beskrive forskellige livsformer
- give forklaringer på nationalisme, herunder fremtrædelsesformer og historiske baggrunde
- give eksempler på, hvordan hverdagen i forskellige typer af samfund præges af globalisering

Trinmål – synoptisk opstillet

Menneske og natur

Undervisningen skal lede frem mod, at eleverne har tilegnet sig kundskaber og færdigheder, der sætter dem i stand til at

Efter 9. klassetrin

- beskrive naturen som ressource
- give eksempler på naturforvaltning og positive og negative reaktioner fra borgere
- vurdere økologiske problemstillinger
- gøre rede for menneskers brug af naturen

Trinnål – synoptisk opstillet

Menneske og kultur

Efter 10. klassestrin

- gøre rede for værdier og normer og argumentere for egne holdninger
- beskrive fællesskaber, livsformer og subkulturer ved at benytte samfundsfaglige undersøgelsesmetoder

Trinnål – synoptisk opstillet

Menneske og natur

Efter 10. klassestrin

- forklare, hvordan naturen har indvirkning på menneskers hverdag
- vurdere, hvordan individet alene eller i fællesskab med andre kan handle politisk som forbruger i forhold til økologiske problemstillinger

Beskrivelser

Udviklingen i undervisningen på 8. og 9. klassetrin

Menneske og stat

Undervisningen relaterer sig især til den viden, eleverne tilegner sig i historie.

Rollespil og iscenesatte diskussioner bidrager til at tydeliggøre, at synspunkter baserer sig på både værdier og kendsgerninger. Det prioriteres, at undervisningen knytter sig til aktuelle begivenheder i forholdet mellem menneske og stat og interesseorganisationers rolle heri.

Elevundersøgelser og beskrivelser danner baggrund for klassens videre drøftelser om fordele og ulemper ved velfærdsstaten. Eleverne kan afprøve deres holdninger i form af fiktive debatmøder, indlæg i skolebladet og lignende.

Eleverne søger i stigende grad oplysninger på egen hånd, fx ved at indhente politiske partiers oplysningsmateriale og andet skriftligt materiale og ved at interviewe ansatte i stat, amt eller kommune. Herved styrker eleverne deres sikkerhed i at arbejde med begreber som fx byrdefordeling, bloktilskud og rammelov.

Ved at arbejde med materiale fra EU's institutioner – Kommission, Europa-Parlament og Ministerråd – øger eleverne deres faktuelle viden, samtidig med at de udvikler analytiske færdigheder. Når eleverne bearbejder stoffet med henblik på videreformidling, trænes de i at vurdere oplysningers relevans, hvilket støtter overblikket.

Undervisningen byder på mange muligheder for via oplysninger fra aviser, radio, tv og internettet at beskrive og analysere samarbejds- og konfliktsituationer i det internationale samfund.

Menneske og samfund

Elevernes egne oplevelser bringes i samspil med faglige begreber og teorier. Det sker ved, at eleverne drøfter, undersøger og analyserer sammenhænge mellem på den ene side menneskers fællesskaber og på den anden side værdier og normer. Eleverne bliver bedre til at skelne mellem "identitet" som udtryk for, hvem de er, og "roller" som udtryk for, hvordan de handler i forskellige situationer, fx i skolen, i familien og blandt kammerater.

Eleverne undersøger, hvordan det enkelte individs situation i familien, på arbejdsmarkedet og i fritiden knytter sig tæt til de forskellige samfundstyper, fx landbrugssamfund, industrisamfund og vidensamfund.

Ved at arbejde med interview, analyser af partiers materialer og med spørgeskemaundersøgelser får eleverne i stigende grad indblik i forskelle og ligheder mellem de politiske partiers politik.

Beskrivelser

Med udgangspunkt i principper for demokratiske beslutningsprocesser knyttes forbindelse til skolens elevråd således, at eleverne bliver mere bevidste om, at demokratiske processer indgår i deres hverdag. I den forbindelse undersøges, hvem der deltager i elevrådet, hvilke beføjelser rådet har, og hvor elevrådet er repræsenteret. I forlængelse heraf diskuteres elevrådets indflydelse og betydning.

Eleverne øger deres bevidsthed om, hvordan de benytter sig af det globale medieudbud, fx ved at den enkelte elev kortlægger sit daglige forbrug af medier. Gennem udveksling af erfaringer med elever i andre lande øges kendskabet til andre unges hverdag i relation til skole og undervisning, job, familieforhold, medieforbrug, fritid og kammerater.

Menneske og kultur

Elevernes interesse for forskellige kulturers værdier og normer skærpes ved, at undervisningen skaber debat om værdier, som eleverne prioriterer højt. Det undersøges, hvorfor og hvordan forskellige værdier kan have høj prioritet inden for andre kulturer. Historiske, samfundsmæssige, sociale og familiemæssige forhold inddrages.

Elevernes viden om forskelligartede livsformer i det danske samfund systematiseres og udbygges ved at gøre begrebet livsform operationelt for eleverne. Begrebet livsform er især anvendeligt, når de skal indsamle og bearbejde oplysninger om forskellige menneskers opfattelse af forholdet mellem arbejde og fritid. Der arbejdes med “lønarbejderlivsform”, “karrierebundet livsform” og “selvstændig livsform”. Livsformsbegrebet kan herefter danne udgangspunkt for at arbejde med elevernes egen livsformsbaggrund.

Der sættes fokus på at udvikle et begrebsapparat, som kan styrke medmenneskelig og international forståelse. For at forhindre at eleverne udvikler nationalistiske og etnocentriske holdninger arbejdes målrettet med at tydeliggøre forskellen mellem nationalfølelse og nationalisme.

Globalisering er et vilkår, som eleverne i stigende grad skal kunne håndtere. Derfor sætter undervisningen globaliseringen ind i et kulturelt, økonomisk, kommunikativt og økologisk perspektiv.

Menneske og natur

Undervisning om naturen som ressource tager udgangspunkt i elevernes eget natursyn eller naturopfattelse. I et økologisk perspektiv har elevernes handlemåder betydning for naturens udvikling. Derfor er en del af undervisningen henlagt til steder i det omgivende samfund, hvor eleverne kan indsamle materiale, der gennem iagttagelse og analyse kan afdække interessekonflikter og konsekvenser af forskellige aktørers adfærdsmønstre.

Eleverne udvikler deres forståelse af, at menneskers brug af naturen er knyttet til et givent samfund i en given tid. At naturen er under stadig forandring, og at mennesker har indflydelse på udviklingen.

Beskrivelser

Undersøgelser af fx fødevarers tilblivelse kan danne baggrund for elevernes øgede viden om sunde og usunde fødevarer samt om, at der er grænser for udnyttelsen af naturen.

Eleverne får indsigt i, at det enkelte menneske både som privatperson og via samfundets demokratiske institutioner kan øve indflydelse på udnyttelsen af naturen.

Beskrivelser og trinmål

– synoptisk opstillet

Beskrivelse af udviklingen i undervisningen på 8. og 9. klassetrin	Trinmål efter 9. klassetrin
<p>Menneske og stat</p> <p>Undervisningen relaterer sig især til den viden, eleverne tilegner sig i historie.</p> <p>Rollespil og iscenesatte diskussioner bidrager til at tydeliggøre, at synspunkter baserer sig på både værdier og kendsgerninger. Det prioriteres, at undervisningen knytter sig til aktuelle begivenheder i forholdet mellem menneske og stat og interesseorganisationers rolle heri.</p> <p>Elevundersøgelser og beskrivelser danner baggrund for klassens videre drøftelser om fordele og ulemper ved velfærdsstaten. Eleverne kan afprøve deres holdninger i form af fiktive debatmøder, indlæg i skolebladet og lignende.</p> <p>Eleverne søger i stigende grad oplysninger på egen hånd, fx ved at indhente politiske partiers oplysningsmateriale og andet skriftligt materiale og ved at interviewe ansatte i stat, amt eller kommune. Herved styrker eleverne deres sikkerhed i at arbejde med begreber som fx byrdefordeling, bloktilskud og rammelov.</p> <p>Ved at arbejde med materiale fra EU's institutioner – Kommission, Europa-Parlament og Ministerråd – øger eleverne deres faktuelle viden, samtidig med at de udvikler analytiske færdigheder. Når eleverne bearbejder stoffet med henblik på videreformidling, trænes de i at vurdere oplysningers relevans, hvilket støtter overblikket.</p> <p>Undervisningen byder på mange muligheder for via oplysninger fra aviser, radio, tv og internettet at beskrive og analysere samarbejds- og konfliktsituationer i det internationale samfund.</p>	<p>Menneske og stat</p> <ul style="list-style-type: none"> • redegøre for hovedlinierne i det danske demokratiske system og dets historie, herunder forskellen mellem den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt • give eksempler på interesseorganisationer og græsrodsbevægelser • redegøre for og forholde sig til hovedprincipperne i den danske velfærdsstat • beskrive samspillet mellem stat, amt og kommune • beskrive de store linier i EU's historie og opbygning • kende til Danmarks placering i Norden, EU, FN og NATO.

Beskrivelser og trinmål – synoptisk opstillet

Beskrivelse af udviklingen i undervisningen på 8. og 9. klassetrin

Menneske og samfund

Elevernes egne oplevelser bringes i samspil med faglige begreber og teorier. Det sker ved, at eleverne drøfter, undersøger og analyserer sammenhænge mellem på den ene side menneskers fællesskaber og på den anden side værdier og normer. Eleverne bliver bedre til at skelne mellem "identitet" som udtryk for, hvem de er, og "roller" som udtryk for, hvordan de handler i forskellige situationer, fx i skolen, i familien og blandt kammerater.

Eleverne undersøger, hvordan det enkelte individs situation i familien, på arbejdsmarkedet og i fritiden knytter sig tæt til de forskellige samfundstyper, fx landbrugssamfund, industrisamfund og videnssamfund.

Ved at arbejde med interview, analyser af partiers materialer og med spørgeskemaundersøgelser får eleverne i stigende grad indblik i forskelle og ligheder mellem de politiske partiers politik.

Med udgangspunkt i principper for demokratiske beslutningsprocesser knyttes forbindelse til skolens elevråd således, at eleverne bliver mere bevidste om, at demokratiske processer indgår i deres hverdag. I den forbindelse undersøges, hvem der deltager i elevrådet, hvilke beføjelser rådet har, og hvor elevrådet er repræsenteret. I forlængelse heraf diskuteres elevrådets indflydelse og betydning.

Eleverne øger deres bevidsthed om, hvordan de benytter sig af det globale medieudbud, fx ved at den enkelte elev kortlægger sit daglige forbrug af medier. Gennem udveksling af erfaringer med elever i andre lande øges kendskabet til andre unges hverdag i relation til skole og undervisning, job, familieforhold, medieforbrug, fritid og kammerater.

Trinmål efter 9. klassetrin

Menneske og samfund

- beskrive, hvordan det enkelte menneske indgår i forskellige grupper og fællesskaber
- give eksempler på, hvordan gruppetilhørsforhold danner grundlaget for det enkelte menneskes normer og værdier
- gøre rede for hovedtræk i udviklingen fra landbrugssamfund over industrisamfund til videnssamfund
- gøre rede for, hvordan samfundet, herunder arbejdsmarkedet, forandrer sig og stiller krav til nye kompetencer og videreuddannelse
- beskrive forskellige politiske partiers synspunkter
- give eksempler på, hvordan unge kan deltage i demokratiske processer i hverdagen, først og fremmest i klubber, i skolen og i kommunen
- kende til det globale medieudbud
- give eksempler på unges hverdag i Europa.

Beskrivelser og trinmål – synoptisk opstillet

Beskrivelse af udviklingen i undervisningen på 8. og 9. klassesettrin

Menneske og kultur

Elevernes interesse for forskellige kulturers værdier og normer skærpes ved, at undervisningen skaber debat om værdier, som eleverne prioriterer højt. Det undersøges, hvorfor og hvordan forskellige værdier kan have høj prioritet inden for andre kulturer. Historiske, samfundsmæssige, sociale og familiemæssige forhold inddrages.

Elevernes viden om forskelligartede livsformer i det danske samfund systematiseres og udbygges ved at gøre begrebet livsform operationelt for eleverne. Begrebet livsform er især anvendeligt, når de skal indsamle og bearbejde oplysninger om forskellige menneskers opfattelse af forholdet mellem arbejde og fritid. Der arbejdes med “lønarbejderlivsform”, “karierebundet livsform” og “selvstændig livsform”. Livsformsbegrebet kan herefter danne udgangspunkt for at arbejde med elevernes egen livsformsbaggrund.

Der sættes fokus på at udvikle et begrebsapparat, som kan styrke medmenneskelig og international forståelse. For at forhindre at eleverne udvikler nationalistiske og etnocentriske holdninger arbejdes målrettet med at tydeliggøre forskellen mellem nationalfølelse og nationalisme.

Globalisering er et vilkår, som eleverne i stigende grad skal kunne håndtere. Derfor sætter undervisningen globaliseringen ind i et kulturelt, økonomisk, kommunikativt og økologisk perspektiv.

Trinmål efter 9. klassesettrin

Menneske og kultur

- kende forskellige kulturer, deres værdier og normer
- give eksempler på forskellige kulturmøder og tage udgangspunkt i de værdier, der ligger til grund for religioner og normer
- beskrive forskellige livsformer
- give forklaringer på nationalisme, herunder fremtrædelsesformer og historiske baggrunde
- give eksempler på, hvordan hverdagen i forskellige typer af samfund præges af globalisering.

Beskrivelser og trinmål – synoptisk opstillet

Beskrivelse af udviklingen i undervisningen på 8. og 9. klassetrin	Trinmål efter 9. klassetrin
<p>Menneske og natur</p> <p>Undervisning om naturen som ressource tager udgangspunkt i elevernes eget natursyn eller naturopfattelse. I et økologisk perspektiv har elevernes handlemåder betydning for naturens udvikling. Derfor er en del af undervisningen henlagt til steder i det omgivende samfund, hvor eleverne kan indsamle materiale, der gennem iagttagelse og analyse kan afdække interessekonflikter og konsekvenser af forskellige aktørers adfærdsmønstre.</p> <p>Eleverne udvikler deres forståelse af, at menneskers brug af naturen er knyttet til et givent samfund i en given tid. At naturen er under stadig forandring, og at mennesker har indflydelse på udviklingen.</p> <p>Undersøgelser af fx fødevarers tilblivelse kan danne baggrund for elevernes øgede viden om sunde og usunde fødevarer samt om, at der er grænser for udnyttelsen af naturen.</p> <p>Eleverne får indsigt i, at det enkelte menneske både som privatperson og via samfundets demokratiske institutioner kan øve indflydelse på udnyttelsen af naturen.</p>	<p>Menneske og natur</p> <ul style="list-style-type: none">• beskrive naturen som ressource• give eksempler på naturforvaltning og positive og negative reaktioner fra borgere• vurdere økologiske problemstillinger• gøre rede for menneskers brug af naturen.

Læseplan

Læseplanen angiver samfundsfags progression over to forløb, og i hvert forløb arbejdes med fagets fire centrale kundskabs- og færdighedsområder. Det er et princip for undervisningen, at de fire områder er indbyrdes afhængige og i videst muligt omfang integreres, når undervisningen tilrettelægges.

Eleverne udvikler i samfundsfag deres bevidsthed om, at de er individer i et samfund, de både kan påvirke og er påvirket af. Denne bevidsthed bygger på elevernes

- forståelse af de historiske forudsætninger, som de har arbejdet med i historie
- viden om sammenhængen mellem hverdagsliv og samfundsmæssige forhold
- forestillinger om fremtiden.

Samfundsfag tilrettelægges som en problemorienteret undervisning. Udgangspunktet skal enten være et emne eller en problemstilling. Hvis udgangspunktet er et emne, opstiller lærer og elever relevante problemstillinger i tilknytning hertil. Hvis udgangspunktet er problemstillinger diskuteres i klassen hvilket emne, der kan dække disse.

Undervisningen bliver til i et samspil mellem dels indholdsbestemmelserne i samfundsfags målsætninger og dels elevernes engagement, undren, nysgerrighed og viden fra skole og hverdagsliv. Indholdet skal således på én gang være vedkommende for eleverne og knytte an til de undervisningsmål, der er opstillet for samfundsfag. Eleverne skal arbejde med samfundsmæssige forhold og konflikter samt de historiske forudsætninger herfor.

I undervisningen fokuseres på begreber/kategorier, der udmærker sig ved, at de anvendes både i elevernes konkrete hverdagsliv og i generelle samfundsmæssige sammenhænge.

Begreber, der har denne egenskab, er bl.a.:

lighed, frihed, magt, ytringsfrihed, ansvar, pligt, rettigheder, demokrati, interesse, medbestemmelse, solidaritet og fremmedgørelse.

Disse begreber bruges i dagligdags situationer, fx i samtalen i familien, i klassen, på jobbet og i fritiden; men de har samtidig en mere overordnet samfundsmæssig betydning.

Hermed knyttes samfundsmæssige problemstillinger og interesser sammen med elevernes hverdagsliv.

Ifølge folkeskoleloven inddrager den obligatoriske projektopgave i væsentligt omfang emner fra samfundsfag og historie. Derfor vil en del af de faglige aktiviteter på 9. klassetrin være rettet mod projektopgavens indhold.

1. forløb – 8.-9. klassetrin

I samfundsfag beskæftiger eleverne sig med relationer mellem mennesker. Det kan være det enkelte menneskes relationer til andre mennesker, men det kan også være relationerne til grupper og fællesskaber. Fagets centrale indhold er menneskets eller gruppens relationer til stat, samfund, kultur og natur, og hvordan disse relationer har udviklet sig.

Menneske og stat

Staten er en betegnelse, som anvendes i en lang række sammenhænge i daglig tale. Det er vigtigt, at eleverne får viden og bevidsthed om, at staten mere præcist dækker over de fora, hvor der tages autoritative beslutninger om fællesanliggender, dvs. i Folketinget og regeringen og i lokale politiske råd. Beslutninger i disse fora har betydning og sætter rammer for den enkelte borger i det danske samfund – og dermed også for den enkelte elev. Også medlemskabet af EU og andre internationale organisationer skal inddrages i disse sammenhænge.

Undervisningen omfatter især

- demokrati og demokratiske processer, som de udspiller sig i det politiske system i form af valg til lokale politiske råd, Folketinget og Europa Parlamentet
- den politiske beslutningsproces, som den forløber fra initiativfasen over lovgivningsfasen til gennemførelsesfasen
- de politiske partier og deres rolle i den politiske beslutningsproces
- velfærdsstaten og dens ideologiske og økonomiske grundlag
- relationer i det internationale samfund i form af samarbejde og konflikter mellem stater indbyrdes og mellem stater og internationale organisationer.

Menneske og samfund

Samfund er betegnelsen for de områder i dagliglivet, hvor det sociale liv koordineres direkte. Det betyder, at deltagerne selv – og ikke en udenforstående instans som fx staten eller byrådet – kontrollerer og bestemmer rammerne for forskellige situationer. Det kan være de beslutninger, som det enkelte menneske tager, eller det kan være de beslutninger, som man i fællesskabet med andre diskuterer sig frem til.

Samfundet betegner derfor de mange enkeltsituationer, man som menneske deltager i, og som er en af forudsætningerne for samfundsudviklingen. Samfundet kan sammenfattende karakteriseres ved gensidighed, netværk, selvregulering og selv bærende processer.

Læseplan

Undervisningen omfatter især

- sociale relationer, herunder identitet, roller, interaktion, grupper, levevilkår og livsformer
- normer og værdier
- dansk økonomi, herunder udviklingen i erhvervs- og produktionsstruktur
- de politiske partier som aktører i den lokale hverdag
- velfærdssamfundet og dets betydning
- demokrati og demokratiske processer i dagligdagen i det nære samfund
- medier og informationsteknologi som en del af unges hverdag
- hverdagen som ung i Danmark set i et europæisk og et globalt perspektiv.

Menneske og kultur

Eleverne skal have et grundigt kendskab til problemstillinger inden for forskellige kulturer med henblik på dels at forstå det danske samfunds udvikling som flerkulturelt samfund og dels at kunne agere som handlende demokratiske borgere.

Kulturbegrebet anvendes bredt. Det dækker både de forskellige kulturer, som de kommer til udtryk inden for fx generationer, religioner, sociale tilhørsforhold og nationaliteter. Det dækker også udtryksformer, som mennesker skaber, og som sikrer en kommunikation i samfundet, fx billeder, sport, drama og tekst.

Undervisningen omfatter især

- kultur, kulturmøder og kulturkonfrontationer
- forskellige etniske grupper, herunder normer og værdier
- racisme og menneskerettigheder
- forskellige livsformer og deres udbredelse i det danske samfund
- nationalitet, nationalfølelse og nationalisme
- dansk hverdag som et del af globaliseringen.

Menneske og natur

Forbindelsen mellem naturen og hverdagen med produktion og forbrug bliver mere og mere kompleks. Undervisningen i samfundsfag inddrager eksempler på forskellige kredsløb i naturen og de økonomiske sammenhænge. Det kan være produktionsvirksomheders anvendelse af rå- og hjælpestoffer, eller det kan være sammenhængen mellem landbrugets gødskning og skadedyrsbekæmpelse samt grundvandsinteresser.

Undervisningen skal bibringe eleverne forståelse for, at de – alene eller sammen med andre – har forskellige handlemuligheder i forhold til dels forbrug dels udnyttelsen af ressourcer og forbrug af energi.

Læseplan

Undervisningen omfatter især

- naturgrundlaget i form af udnyttelse af ressourcer og forbrug af energi
- nationale og internationale interesser i forbindelse med udnyttelse af ressourcer og forbrug af energi
- sammenhænge mellem naturudnyttelse og økonomisk vækst
- forurening og de konsekvenser, det har for mennesker, samfund og natur
- offentlige institutioners, private personers og erhvervslivets initiativer med henblik på at afhjælpe konsekvenserne af naturudnyttelse, som fører til forurening.

I 1. forløb skal eleverne arbejde med at

- analysere, fortolke og vurdere væsentlige samfundsproblemer og deres historiske forudsætninger
- formulere faglige spørgsmål og udbygge dem til problemformuleringer
- anvende samfundsfaglige begreber
- inddrage illustrative og kreative virkemidler som fx drama og elektroniske medier som led i fremlæggelser af projekter
- lytte til andres fremlæggelser og stille opklarende og kritiske spørgsmål
- etablere kontakt til offentlige personer og stille faglige spørgsmål med henblik på at forfølge en problemstilling
- anvende samfundsfaglige undersøgelsesmetoder, fx forskellige interviewformer, spørgeskemaer og analysemetoder
- anvende statistiske fremstillinger som tabeller, grafer og diagrammer
- iagttage, diskutere og vurdere andres tolkninger af samfundsmæssige begivenheder, fx i tv's nyhedsudsendelser, på film, i aviser og under offentlige møder
- søge, tolke og forholde sig kritisk til forskellige kildeskilder.

2. forløb – 10. klassetrin

Menneske og stat

Der arbejdes primært med velfærdsstaten. Indirekte er både stat, amter og kommuner dermed inde i billedet med de respektive demokratiske politiske beslutningsprocesser og de involverede aktører.

Undervisningen fokuserer på særtræk i den danske/nordiske velfærdsmodel. Herunder mulighederne for som borger i et demokratisk samfund at øve formel og uformel indflydelse på politiske beslutningsprocesser.

Læseplan

Undervisningen omfatter især

- den universelle danske velfærdsmodel – historisk og aktuelt
- forudsætningerne hos den enkelte borger for at kunne deltage i den formelle demokratiske beslutningsproces på lokalt og nationalt niveau
- mulighederne for at kunne etablere fora, hvor man som borger kan få indflydelse på den politiske beslutningsproces
- en eller flere aktuelle internationale konflikter med udgangspunkt i den måde konflikterne behandles i medierne.

Menneske og samfund

Der arbejdes med det nære samfund, fx i form af det lokale arbejdsmarked, det lokale politiske liv, den lokale forvaltning af lovgivningen og borgernes liv i familie og fritid.

Undervisningen omfatter især

- kompetence- og kvalifikationskrav inden for de dele af arbejdsmarkedet, som elevernes interesser retter sig mod
- de politiske partiers sociale og ideologiske baggrund i 1800- og 1900-tallets Danmark sammenholdt med partiernes placering og rolle i det aktuelle danske samfund
- den lokale implementering af en aktuel lov
- den herskende værdipluralisme og problemstillinger i forbindelse hermed.

Menneske og kultur

Der arbejdes med forskellige kulturer med henblik på at få et nuanceret kendskab til historiske og religiøse forudsætninger, normer og værdier samt måder at fungere på i hverdagen.

Undervisningen omfatter især

- forskellige etniske grupper og deres værdier og normer, bl.a. analyseret i relation til menneskerettigheder som udtryk for europæisk kultur
- nationalisme og det nationale som mulig hindring for fredelig sameksistens i globale samfund under forandring.

Læseplan

Menneske og natur

Med udgangspunkt i en naturbegivenhed, fx en naturkatastrofe eller med udgangspunkt i en miljøaktion arbejdes med, at eleverne får grundlæggende kendskab til og forståelse for natursammenhænge samt viden om deres handlemuligheder som borgere.

Undervisningen omfatter især

- konkrete begivenheder, hvor naturen er et livsvilkår for mennesker, såvel i hverdagen som i forbindelse med naturkatastrofer eller forurening
- politiske forbrugeres baggrund og motiver samt deres aktioners konsekvenser for producenter og samfund
- politiske initiativer lokalt og nationalt med henblik på at føre en miljøpolitik, der tager hensyn til såvel samfundets fortsatte udvikling som bevarelse af naturlige ressourcer
- konkrete muligheder for som borger at bidrage til en hensigtsmæssig udvikling i udnyttelsen af ressourcer og forbrug af energi.

I 2. forløb skal eleverne arbejde med at

- udbygge den viden og de færdigheder, som de har tilegnet sig på 8. og 9. klassetrin, med stadig større vægt på de analyserende, perspektiverende og vurderende aktiviteter
- kortlægge forskellige aspekter af deres hverdag, som kan udbygge deres samfundsfaglige indsigt og forståelse
- udvide deres opsøgende, beskrivende, analyserende og vurderende arbejdsmåder
- placere sig selv i relation til forskellige normer og værdier med udgangspunkt i egen opdragelse og i de normer og værdier, der præger deres hverdag.

Undervisningsvejledning

Indhold

38 Indledning

38 Elevforudsætninger

39 Menneske og stat

40 Menneske og samfund

41 Menneske og kultur

43 Menneske og natur

45 Fagets dannelsesmæssige funktion

45 Dannelse

46 Handlekompetence

47 Kriterier for valg af indhold

47 Et vedkommende, meningsfyldt og perspektiverende indhold

48 Mennesket i alle facetter af livet – i forholdet til stat, samfund, kultur og natur

48 Et nutidigt indhold med relevante aspekter af fortiden

49 Et indhold med geografisk spredning

49 Tilrettelæggelse af undervisningen

49 Problemorienteret undervisning

54 Undervisningseksempler

55 Eksempler på emner og problemstillinger

57 Eksempler fra årsplan

60 Fagets udadvendte karakter

61 Samfundsfag i samarbejde med andre fag

61 Tværfaglig undervisning

62 Projektopgaven og samfundsfag

63 Fagets særlige begreber og aktiviteter

63 Begrebsfundament

63 Undersøgelsesmetoder og formidling

64 Kvantitativ undersøgelsesmetode

64 Kvalitativ undersøgelsesmetode

Undervisningsvejledning

65 Undervisningsmaterialer i samfundsfag

- 65 It-baserede materialer
- 66 Andre materialer

67 Undervisningsdifferentiering

69 Organisationsformer og kontinuitet

- 69 Organisationsformer
- 70 Kontinuitet

70 Evaluering

- 70 Status, mål, handling og evaluering
- 71 Samfundsfag og evaluering

Undervisningsvejledning

Indledning

Et demokratisk samfund stiller krav til borgerne om, at de påtager sig et medansvar for samfundets indretning og udvikling. Derfor skal folkeskolens ældste elever have indsigt i samfundsfaglige områder og erhverve sig færdigheder i at arbejde med samfundsmæssige problemstillinger således, at de bliver i stand til at forholde sig til og påvirke det, der sker omkring dem.

Gennem undervisningen i samfundsfag erhverver eleverne sig bevidsthed om, at hverdagslivet er en integreret del af samfundslivet, og at det enkelte menneske og dets nærmeste omgivelser er en del af dette fællesskab. Elevernes egne erfaringer, forestillinger og viden skal have plads i undervisningen, så sammenhængen mellem det enkelte individ og samfundet bliver tydelig.

Undervisningsvejledningen er en redigeret udgave af vejledningen for samfundsfag 1995. Den dækker overvejelser vedrørende fagets formål, de fire centrale kundskabs- og færdighedsområder, læseplanen og giver fagdidaktiske råd til det daglige arbejde med samfundsfag i skolen. Med den nye folkeskolelov er samfundsfag placeret på 8. og 9. klassetrin med et vejledende timetal, der svarer til 2 lektioner om ugen. Samtidig er det blevet bestemt, at projektopgaven i væsentligt omfang skal inddrage emner fra samfundsfag og historie.

I Fælles Mål beskrives de enkelte centrale kundskabs- og færdighedsområder hver for sig. Denne inddeling i forløb og områder skal opfattes som en overskuelig ramme, hvor elever og lærere kan danne sig et overblik over faget i forbindelse med den overordnede planlægning og som inspiration til den daglige undervisning. I praksis vil det oftest være hensigtsmæssigt at inddrage stof fra flere områder i de enkelte undervisningsforløb.

Elevforudsætninger

Kompleksitet er et uomgængeligt nøgleord, når vi mere systematisk begynder at se på verden af i dag. Det kan derfor umiddelbart for eleverne være svært at gennemskue sammenhængen mellem deres eget liv og større samfundsfaglige anliggender. En sådan sammenhæng mellem elevernes konkrete hverdagsliv og almene samfundsmæssige forhold kan skabes ved bl.a. at arbejde med de begreber, der er nævnt i den vejledende læseplan: lighed, frihed, magt, ytringsfrihed, ansvar, pligt, rettigheder, demokrati, interesse, medbestemmelse, solidaritet og fremmedgørelse.

Disse begreber forekommer sjældent direkte i elevernes konkrete hverdagsliv, men ligger alligevel til grund for en lang række dagligdags situationer. Læreren får derfor en central rolle, og opgaven kræver både situationsforståelse, faglig indsigt og evne til perspektivering. Jo oftere disse begreber inddrages i undervisningen, des bedre forudsætninger vil eleverne få for at perspektivere deres hverdag. Et eksempel kan være, at alle i klassen har mulighed for at diskutere planlægningen af lejrskolen. I virkeligheden er det princip-

Undervisningsvejledning

pet om ytringsfrihed, der ligger til grund. Gennem samtalen udveksler eleverne synspunkter og argumenter og når i sidste instans frem til en løsning.

Det er demokrati som samtale. I en anden situation vælges en anderledes demokratisk fremgangsmåde - man stemmer om tingene. Alle har én stemme, der er lighed med hensyn til indflydelse, og der er frihed til at indtage den stilling, som man finder rigtig. Eventuelt indbygger man et flertalskrav således, at mindst $\frac{2}{3}$ skal stemme for, hvis beslutningen skal effektueres. Dermed anvendes et andet demokratisk princip nemlig, at et snævert flertal ikke skal majorisere et stort mindretal.

Tilknytningen til elevernes hverdagsliv skal som nævnt fastholdes i undervisningen. Den må ikke reduceres til blot at være et afsæt eller et motivationsfif. Netop samspillet mellem de centrale kundskabsområder og erfaringer fra hverdagslivet er et afgørende element i faget. Samspil er både med- og modspil. Læreren skal også i denne sammenhæng være sig sit ansvar bevidst og udvise pædagogisk takt. Dette gælder især, når følsomme aspekter fra elevernes hverdagsliv indgår i undervisningen.

Man må som lærer overveje og eventuelt drøfte med eleverne, hvordan man håndterer forhold fra hverdagslivet, som er belastende for nogle elever. Dilemmaet er netop, at det ofte er den nærværende, engagerende og pågående undervisning, som indebærer en risiko for at overskride elevens urørlighedszone. Læreren må afveje, hvornår eleven har krav på et værn, og hvornår det er hensigtsmæssigt at fortsætte, idet undervisningen kan udvide den pågældende elevs forståelse og indsigt ved netop at gå tæt på.

Menneske og stat

Arbejdet med "Menneske og stat" skal give eleverne en forståelse af, hvorledes dele af deres hverdag er påvirket af beslutninger, der tages i de repræsentative organer – Folketinget, amtsrådet og byrådet. Det er samtidig hensigten, at eleverne får en forståelse af, at staten i form af Folketing, amts- og byråd er valgte fællesskaber, som de kan være med til at ændre sammensætningen af.

I deres hverdag kan eleverne opleve staten som rammesætter, fx når tv-avisen viser debat fra Folketinget. På det lokale niveau sker det fx, når det i lokalavisen kan læses, hvilke beslutninger byrådet har taget på et byrådsmøde. Også når der tages beslutninger i EU, sættes der udefra rammer for den hverdag, vi lever i. Men staten er ikke kun rammesætter for borgerne. Det er i undervisningen vigtigt at betone, hvordan vi som borgere har mulighed for at påvirke – både i stat, amt og kommune. Det er en del af elevernes handlekompetence, at de bliver i stand til at indgå i demokratiske beslutninger og at være med til at vælge medlemmer til de repræsentative demokratiske organer.

Når vi i Danmark taler om staten, er det nærliggende også at tale om velfærdsstaten. Det er relevant at arbejde med, hvordan hverdagen er præget af, at vi lever i en universel velfærdsstat. Det kan fx illustreres ved at arbejde med de områder, som det offentlige tager sig af i en almindelig dansk families hverdag. Børnepasning, skolegang, arbejdsløs-

Undervisningsvejledning

hedsdagpenge, kontanthjælp, sygehusophold, hjemmehjælp og vejbyggeri er eksempler på sådanne opgaver.

En undersøgelse af de politiske partiers velfærdspolitik i partiprogrammer og øvrigt materiale kan vise, hvordan de har forskellige opfattelser af, hvilke opgaver staten skal varetage. Behandlingen af disse forhold danner baggrund for elevernes forståelse for, hvordan der er sammenhæng mellem beslutninger i Folketing, amts- eller byråd og borgernes hverdagsliv, fx i form af den skat, vi skal betale.

Danmark er også medlem af en række internationale institutioner, hvor især beslutninger truffet i EU-regi spiller en stigende rolle. En undersøgelse af beslutninger, der tages her, og som umiddelbart har betydning for det danske samfund og elevernes hverdag, kan give et indtryk af disse medlemskabers betydning. Der lægges derfor op til at arbejde med staten og demokratiet i form af valg til Europaparlamentet, Folketinget, amtsråd og byråd og i form af de beslutninger, der tages disse steder og deres betydning for vores hverdag.

Menneske og samfund

Demokrati bliver ofte forbundet med repræsentativt demokrati således, som det praktiseres i Folketing, amts- og byråd. Og når de politiske partier tematiseres, er det oftest partiernes folketingsgrupper, der er tale om. I forlængelse heraf er det vigtigt at fremhæve, at et politisk parti er mere end blot partiet på folketingsniveau. På lokalt og regionalt niveau foregår et levende politisk liv i partiforeningerne, som et interview med fx den lokale partiformand vil kunne demonstrere. Men demokrati praktiseres også udenfor og uafhængigt af partierne og af stat, amt og kommune. I samfundet er dannet foreninger og andre fællesskaber, hvor handlingerne bygger på borgernes frihed, lighed og medbestemmelse, altså et demokratisk medborgerskab.

Arbejdet med “Menneske og samfund” skal give eleverne en forståelse af, hvorledes deres hverdag ikke kun er bestemt af beslutninger taget i statslig sammenhæng, men i høj grad også af det liv, der udfolder sig i familien, blandt venner og kammerater, i naboskabet, på arbejdspladsen, i organisationer, i foreninger og på fritidsjobbet. Her får eleverne svar på hvem og hvad, der er styrende i deres tilværelse på de områder, hvor staten ikke er rammesætter.

Normer, værdier, regler og forventninger er bestemmende for den måde, vi er sammen på. Gennem opdragelsen i familien, i institutioner og skole samt gennem samværet med kammerater tilegner vi os disse normer, værdier, regler og forventninger og lever – ofte ureflekteret – vores liv efter disse.

I samfundsfag afdækker og analyserer eleverne disse begreber og får herved indblik i de socialiseringsprocesser, de hele tiden indgår i. Derfor er det vigtigt at belyse det liv, som udfolder sig i familien, i naboskabet, på arbejdspladsen, i organisationer, i foreninger og ved andre sammenkomster. Det danske samfund er ganske specielt på dette område.

Undervisningsvejledning

Der findes få lande i verden, hvor befolkningen i den grad har organiseret sig i små og store foreninger og organisationer.

Hverdagslivet har ændret sig meget bare inden for de seneste 100 år. Tager man en tilfældig dansk familie og ser på de seneste 3-4 generationer, viser der sig sandsynligvis et billede, hvor de ældste levede i et landbrugssamfund, den næste generation i et industrisamfund, mens børn og forældre i dag lever i et informations- eller videnssamfund. Interview med forældre og bedsteforældre vil kunne bekræfte disse forhold. Det vil samtidig give et godt billede af, hvordan både familie- og arbejdslivet har udviklet sig.

En anden forudsætning for ændringer af det danske samfund er den indvandring, der har fundet sted siden slutningen af 1960'erne. Den har betydet, at de normer, værdier og regler, som hidtil er blevet anset for typisk danske, er blevet sat i perspektiv. I hverdagslivet, herunder i skolen, møder eleverne mange forskellige værdier og normer, som det er nødvendigt at forholde sig til. Den europæiske hverdag kan inddrages ved at sammenholde danske unges hverdag med den hverdag, der leves af unge andre steder i Europa. Det giver samtidig en god mulighed for at diskutere både, hvor meget forskellige unges liv ligner hinanden – præget af den omsiggribende globalisering - og hvor store forskelle, der samtidig er – med udgangspunkt i nationalstater og lokalsamfund.

Det kan ofte være vanskeligt at skille stat og samfund, og de to er da også tæt forbundet. Det er dog vigtigt, at eleverne får en klar forståelse af, at det er forskelligt, hvad der fokuseres på, når der tales om henholdsvis stat og samfund.

Menneske og kultur

Arbejdet med “Menneske og kultur” skal give eleverne en forståelse af, hvorledes deres hverdag er bestemt af en række uskrevne normer, værdier og regler, som er internaliseret gennem mange år, og som i sidste instans mere er bestemt af den kulturelle sammenhæng, man lever i, end af statslige love og regler. Med den kulturelle pluralitet, der præger det danske samfund, bliver der god lejlighed til at fokusere på forskellighederne med hensyn til normer, værdier og regler, som de kommer til udtryk hos forskellige grupper og fællesskaber.

Kulturbegrebet er et både anvendt og omstridt begreb. Igennem de seneste 20-30 år er begrebet dog blevet diskuteret i en ny og anderledes sammenhæng i forbindelse med tilstedeværelsen af indvandrere og flygtninge i såvel Danmark som i en række andre europæiske lande. Mange danskere oplever, at de på den baggrund er blevet mere bevidste om deres danske kultur, hvilket igen har medført diskussioner om, hvad dansk kultur egentlig er. Ligeledes har mange indvandrere og flygtninge forskellige opfattelser af dansk kultur og tradition. De har andre oplevelser og beskrivelser af den danske kultur, som den kommer til udtryk i vaner, normer og værdier.

Kulturelle problemstillinger drejer sig i dag i høj grad om forholdet mellem det, der traditionelt er blevet forstået som dansk kultur, og de kulturer, som indvandrere og

Undervisningsvejledning

flygtninge er præget af og har bragt med sig. Forskellene i de kulturelle identiteter medfører, at det, der kunne være et kulturmøde, i nogle tilfælde snarere bliver til en kulturkonfrontation. Disse konfrontationer har, som tidligere nævnt, skærpet bevidstheden om den kultur, man tilhører, men de har også betydet, at nedvurderingen af andres kultur har ført til både tale om og anklager for racisme. Nationalisme, etnisk kultur, etnocentrisme er blevet anvendte betegnelser på baggrund af disse kulturkonfrontationer.

Undervisningen i samfundsfag giver mulighed for at arbejde med de normer og værdier, der er byggestenene i forskellige kulturer. Samtidig giver undervisningen mulighed for at fokusere på de forskellige livsformer, som både den danske befolkning og medlemmer af andre kulturer lever. Dermed kan faget bidrage til at give eleverne en forståelse for forskelle og forudsætninger for at kunne agere i et dansk samfund bestående af flere kulturer. I en globaliseret verden, hvor mange elever i fremtiden i forskelligt omfang i forbindelse med kommende erhverv skal have kontakt med mennesker fra andre verdensdele, er det ligeledes vigtigt at have viden om normer og værdier i andre kulturer samt til strategier for konstruktive kulturmøder.

Begrebet kultur indbefatter også det, som ofte får betegnelsen subkultur. Her er tale om større eller mindre grupper inden for en given kultur, der på forskellig måde adskiller sig fra den dominerende kultur; det kan være i adfærd, i påklædning eller musikalsk. For at illustrere sådanne subkulturer kan det være relevant at inddrage og analysere grupper som rockere, hiphoppere og hooligans samt religiøse og politiske ekstremister.

Siden 1980'erne har en lang række undersøgelser bidraget til at kortlægge befolkningens forskellige livsformer. I livsformerne fokuseres primært på, hvordan mennesker inden for forskellige kategorier ser på forholdet mellem arbejde og fritid. Elevernes indsigt i, at der kan være forskellige motiver som baggrund for et arbejdsliv, bidrager til på én gang at afklare sammenhængen mellem værdier og arbejdsliv og give viden om, hvor den enkelte elev selv befinder sig i denne sammenhæng. Ved at gennemføre interview med mennesker, som repræsenterer forskellige livsformer, kan man fastlægge den kultur, deres livsform er udtryk for.

Samfundsfag handler i høj grad om at analysere og påpege sammenhænge. I relation hertil kan begrebet globalisering bruges som nøgle til forståelse. Elevernes kendskab til globalisering udvikles, når de, fx via læsning af aviser, internettet eller tv finder eksempler på forskellige former for globalisering. Det kan være

- kulturel globalisering, fx amerikanisering
- økonomisk globalisering, fx finansielle transaktioner på tværs af landegrænser via internet
- kommunikationsglobalisering, fx internet og satellit-tv
- økologisk globalisering, fx forurening på tværs af landegrænser og kontinenter
- trafikglobalisering, fx flygtningestrømme.

Undervisningsvejledning

Arbejdet med globalisering sætter vores forståelse af, hvad hverdagsliv betyder, i et nyt perspektiv. Hverdagsliv dækker i dag langt bredere og rummer større kulturelle forskelle end for bare 50 år siden. Ligeledes indebærer begrebet globalisering, at danskhed – dansk identitet – skal ses i den multikulturelle kontekst, som verdens samlede kulturer og disses gensidige påvirkning, er udtryk for.

Menneske og natur

Arbejdet med “Menneske og natur” skal give eleverne en forståelse af, hvorledes dele af deres hverdag er påvirket af, at vi som mennesker både er en del af naturen og samtidig på forskellige måder griber ind i dens kredsløb. Vi er således både afhængige af de naturlige omgivelser og kan på forskellige måder påvirke dem.

I menneskets lange historie har naturen været forudsætningen for menneskets liv på jorden, og naturen er blevet betragtet som en uudtømmelig kilde af forsyninger og råstoffer. Vi har haft et instrumentelt forhold til naturen. Denne forståelse af og holdning til naturen har det været nødvendigt at revidere.

Efterhånden som industrialiseringen slog fuldt igennem, opstod følgevirkninger i form af forurening, som det blev nødvendigt at forholde sig til og tage politisk stilling til. Derfor har der også siden 1960'erne været stigende opmærksomhed på menneskets forhold til naturen. I tilknytning hertil er bevidstheden om, at naturen ikke rummer uudtømmelige ressourcer, blevet mere klar. Der er derfor en udbredt erkendelse af, at olie- og naturgas er begrænsede kilder, og at der er grænser for, hvor længe vi kan udvinde forskellige råstoffer. Resultatet af denne indsigt har været udarbejdelse af strategier for både genanvendelse af forskellige råstoffer og minimering af udvinding og forbrug.

Man kan sige, at vi i de sidste årtier af 1900-tallet har bevæget os fra en instrumentel forståelse af naturen og dens ressourcer til en mere helhedspræget forståelse, hvor vi ser os selv og vores adfærd som en del af den komplekse helhed, som jordklodens økosystem udgør. Der er dog ikke enighed om, hvad denne helhedsprægede naturopfattelse indebærer. Som på de fleste samfundsmæssige områder er der forskellige interesser og vurderinger, der brydes. Det gælder mellem forskellige stater, mellem forskellige politiske partier i de enkelte stater, mellem organisationer og græsrodsbevægelser og inden for den videnskabelige forskning.

Der er forskellige årsager til disse interessekonflikter, og ud fra en samfundsfaglig synsvinkel vil det være relevant især at beskæftige sig med den økonomiske vækst som baggrund herfor. Den stadige stræben efter økonomisk vækst i både den kapitalistiske og den tidligere kommunistiske verden er en af årsagerne til såvel det store ressourceforbrug som den øgede påvirkning af miljøet.

Undervisningsvejledning

Der er tale om en kompleks problemstilling, da økonomisk vækst er en forudsætning for, at vi i den vestlige verden kan fastholde vores forbrug og levestandard, men den er samtidig også forudsætningen for, at stater præget af fattigdom kan forbedre deres levestandard og øge deres velfærd.

Anvendelsen af en lang række "fremmede stoffer" er sandsynligvis baggrunden for en voldsom stigning i antallet af allergikere og forekomster af overfølsomhed. Dette gælder også den mad, vi indtager, som ofte indeholder en række fremmede stoffer enten tilsat maden eller ophobet i fødekæderne. Det kan fx være forskellige tilsætningsstoffer, tungmetaller eller medicinrester.

I hvilket omfang disse forhold har betydning diskuteres i medierne, af menigmand, politikere og videnskabsfolk. Der argumenteres såvel for, at konsekvenserne er omfattende som, at frykten herfor nærmest er ubegrundet.

Elevernes egen levevis kan være et godt udgangspunkt for problemstillinger inden for "Menneske og natur". Deres brug af en lang række fremmede stoffer i form af deodorant mv. samt deres spisevaner med indtagelse af store mængder fastfood kan "sættes på dagsordenen" og debatteres. Ligeledes kan eleverne fx prøve at opstille en liste over, hvilken rolle "fremmede stoffer" spiller i deres hverdag i form af sminke, mad, dufte osv.

Forurening præger vores hverdag såvel i politiske, økonomiske, etiske, økologiske og sundhedsmæssige sammenhænge som i forbindelse med almindelige naturoplevelser. Reaktionen overfor disse forhold er naturligvis ikke udeblevet. Allerede i begyndelsen af 1970'erne oprettedes det første miljøministerium, og efterhånden har alle politiske partier formuleret en miljøpolitik. Samtidig er der opstået både organisationer og græsrodsbevægelser, der gennem aktioner og medieomtale forsøger at sætte en miljøpolitisk dagsorden.

Debatten om forurening, ressourceanvendelse og miljøpolitik blev i første omgang anset for et nationalt anliggende. Hver stat førte sin miljøpolitik og satte ind med forskellige initiativer og lovgivning. I dag er det dog erkendt, at ressourceanvendelse og forurening i høj grad er et internationalt anliggende, som alle stater må forholde sig til. Dette kommer bl.a. til udtryk ved globale miljø- og klimakonferencer. Også i EU-sammenhæng er miljø og forurening et vigtigt tema, og der tages til stadighed miljøpolitiske initiativer i form af forordninger og direktiver.

Generelt betragtes forholdet mellem "Menneske og natur" som et makroområde, der forvaltes af stater og internationale organisationer, men netop derfor kan det være vigtigt at tematisere, hvordan også det enkelte menneske kan handle.

En del af den handlekompetence, som eleverne får i samfundsfag, kan fx relatere sig til de handlemuligheder, de i deres hverdagsliv har i forhold til miljøproblemstillinger. Frem for, at hele området tegner sig uoverskueligt og uden muligheder for påvirkning, skal man netop satse på, at eleverne forstår, at det er et område, hvor deres egne handlinger kan få betydning i form af fx affaldssortering og ressourcebevidsthed. Der kan

med fordel arbejdes ud fra parolen om at “tænke globalt og handle lokalt”. Det kan også være som politisk forbruger i hverdagen, når man køber ind, i form af læserbreve og aktioner i kommune og amt eller mere overordnet ved at melde sig ind i et politisk parti og dermed være med til at præge partiets miljøpolitik – både lokalt og i Folketinget.

Fagets dannelsesmæssige funktion

Dannelse

Dannelsesbegrebet er centralt i samfundsfag. Begrebet forholder sig ikke til vores gode manerer eller mangel på samme. Det drejer sig derimod om at gøre eleverne bevidste om, hvorledes begivenheder i deres hverdag har en sammenhæng med og er afhængige af mere overordnede forhold i samfundet. Det kan fx handle om, hvordan politiske beslutninger i Folketinget sætter rammer for deres hverdag, eller hvordan aftaler mellem fagforbund og arbejdsgiverorganisationer fx har betydning for deres lønforhold i fritidsjobbet. Dannelse betyder samtidig også, at eleverne forstår, hvordan de som enkeltindivider i et demokratisk samfund har muligheder for at påvirke de samfundsmæssige forhold.

Dannelse bliver dermed både forståelse af sig selv i den samfundsmæssige sammenhæng og aktiv medleven i et demokratisk samfund. Dermed er der tale om en demokratisk dannelse. At være dannet er i samfundsfaglig forstand at have indsigt i, bevidsthed om samt at kunne forholde sig kritisk til det samfund, man er en del af. Samtidig sigter dannelsen mod at give eleverne lyst til og forudsætninger for at påvirke og eventuelt ændre dette samfund. At være dannet betyder også, at man bliver i stand til som medborger at forvalte sine ressourcer, sin identitet, sin loyalitet og sine visioner inden for et givet fællesskab.

Siden demokratiets indførelse med Grundloven i 1849 og etableringen af den danske nationalstat igennem sidste halvdel af 1800-tallet har dannelsen som målsætning haft borgernes opdragelse til og indføring i det fællesskab, som det danske folk og den danske nation udgør. Gennem undervisning, nationale mærkedage, offentlige ceremonier og ritualer samt andre statslige initiativer blev der skabt basis for at fastholde forestillingen om en homogen dansk nationalstat bestående af det danske folk. Med de ændringer, der har fundet sted i det danske samfund siden 70'erne i form af globalisering, medlemskab af EU og migration, er forudsætningerne for den hidtidige dannelse blevet markant ændret.

Det danske samfund fremtræder i dag med langt større heterogenitet forårsaget af både globalisering og migration i form af den indvandring, der har fundet sted siden slutningen af 1960'erne. Derfor er det danske samfund mere og mere præget af en flerkulturalitet, som ikke er set tidligere. Det betyder også, at fællesskabet er afløst af en lang række forskellige fællesskaber, hvor man som borger kan være medlem af et eller flere.

Undervisningsvejledning

Det kan på den baggrund være hensigtsmæssigt at se dannelse i et nyt lys og supplere dens indhold. Dannelse får dermed som mål at fremme, at eleverne hensigtsmæssigt kan agere inden for denne nye ramme samt, at de kan se sig selv i forskellige fællesskaber og samtidig bevare respekten for andre fællesskaber. At være dannet er derfor også at kunne forholde sig til en lang række af de flerkulturelle spørgsmål, der præger den politiske dagsorden.

Handlekompetence

Samfundsfags helt overordnede kompetence er handlekompetence. Handlekompetence dækker over og kan beskrives gennem en række begreber som viden og indsigt, visioner, engagement, samarbejde, planlægning, handleerfaringer og handlekraft. Handlekompetence relaterer sig tæt til dannelse forstået som demokratisk dannelse, men med særlig vægt på elevernes evne til at handle.

Den aktive side af elevernes demokratiske dannelse – medleven i det demokratiske samfund – bør styrkes ved at fremhæve elevernes handlekompetence som et væsentligt pædagogisk mål i samfundsfag.

Eleverne besidder allerede i et vist omfang handlekompetence forstået som elevernes evne til at handle i forhold til problemer og problemstillinger, som de erkender. Er der fx utilfredshed med den måde, som en bestemt sag behandles på i klassen, reagerer eleverne og kræver enten forklaringer eller ændringer. Fungerer det ikke optimalt på arbejdet, foreslår man ændringer. Disse eller lignende erfaringer samt erfaringer fra tidligere forløb kan danne baggrund for samtaler om begrebet, når dette skal afklares sammen med eleverne.

I samfundsfag arbejdes med, hvordan handlekompetencen ikke blot er et privat anliggende, men også et offentligt ved at fokusere på og tematisere fællesanliggender. Hverdagen rummer således en mangfoldighed af muligheder for at handle, hvilket eleverne skal trænes i at have blik for. Undervisningen bør derfor indeholde spørgsmål som: Hvilke forandringer kunne vi ønske os? Hvad kan vi gøre? Hvad er realistisk? Hvem skal vi kontakte? Hvem skal påvirkes?

Disse spørgsmål giver perspektiv på klassens undersøgelse af emnet/problemstillingen og vil ofte føre til formulering af nye spørgsmål, som må undersøges nærmere.

Det er afgørende, at elevernes handlekompetence udvikles i forbindelse med elevernes handlinger i virkelige situationer. Handlingerne bør være elevernes og ikke lærerens, hvis rolle alene er at være katalysator for diskussionen i klassen og den, der kan holde diskussionen på sporet. I praksis vil eleverne ofte opleve, at deres handlinger ikke fører til det ønskede resultat. Det er derfor vigtigt, at oplevelserne bearbejdes og bliver til erfaringer, som derved kan inddrages i nye initiativer og forløb. Som lærer må man altid have dette forhold for øje.

Undervisningsvejledning

Målet om at styrke elevernes handlekompetence opnås ikke i en bestemt fase af undervisningen. Der er derimod tale om et perspektiv for hele undervisningen, som kan være mere eller mindre fremtrædende i de forskellige faser af arbejdet i klassen. Samlet kan handlekompetence derfor beskrives som evnen til at kunne argumentere for sin holdning på baggrund af tilegnet viden, at kunne opstille visioner for det undersøgte område, vurdere det i forhold til interesser og motiver samt opstille forskellige handlingsforslag. Dette er også baggrunden for den tætte tilknytning mellem samfundsfag og projektopgaven.

Kriterier for valg af indhold

Indholdet skal

- blive vedkommende, meningsfyldt og perspektiverende
- omhandle mennesket i alle facetter af livet, dvs. i menneskets forhold til stat, samfund, kultur og natur
- dække nutiden og de aspekter af fortiden, der har relation til og betydning for nutiden
- dække det lokale, nationale, regionale og globale geografiske område.

Et vedkommende, meningsfyldt og perspektiverende indhold

Det udvælges og bearbejdes, så indholdet bliver vedkommende og perspektiverende. En styrkelse og kvalificering af elevernes samfundsbevidsthed forudsætter, at de oplever indholdet interessant og meningsfuldt. Som eksempel kan nævnes emnet "Magtforhold i Danmark", som også indgår i eksemplet på en årsplan.

Når eleverne fylder atten år og opnår stemmeret, er det vigtigt, at de erhverver sig kendskab til de forskellige institutioner og spilleregler i vores repræsentative demokrati – fra kommunalbestyrelse til EU-parlamentet. Undervisningen skal derfor give eleverne en forståelse for, at deres medvirken, indsigt og engagement i de politiske processer spiller en rolle. I forlængelse af arbejdet med institutionerne er det relevant at inddrage, hvordan organisationer og transnationale selskaber søger at påvirke den politiske beslutningsproces.

Emnet kan perspektiveres på mange måder, og elever og lærer kan fx formulere spørgsmål i lighed med følgende:

- Hvordan er styreformen i Danmark, lokalt, regionalt og nationalt?
- Hvordan er styreformen i Danmark set i forhold til andre lande?
- Hvordan er vejen fra, at man bliver opstillet i en opstillingskreds, til man sidder i Folketinget?
- Hvorfor er nogle erhvervsgrupper overrepræsenteret i Folketinget, mens andre er underrepræsenteret?
- Hvilke overvejelser gør man sig, før man stemmer første gang?

Undervisningsvejledning

- Hvem stemmer man på, og hvad står de forskellige partier for?
- Hvad sker der med stemmerne, når valget er afsluttet?
- Hvordan kan interesseorganisationer og store firmaer få indflydelse på udviklingen i et land?
- Hvordan kan de påvirke, og hvilke midler har de til denne påvirkning?
- Hvorfor er stemmeprocenterne forskellige ved byråds-, amts- og folketingsvalg og ved valg til Europa-parlamentet?

Der er mange muligheder for at arbejde med dette emne i klassen, og emnet kan deles op, således at grupper går i dybden med forskellige områder. Når grupperne som afslutning fremlægger for klassen, får klassen tilsammen et overblik over "Magtforhold i Danmark".

Emnet giver desuden gode muligheder for at være opsøgende i form af læsning af aviser og materiale fra de politiske partier, arbejde med hjemmesider for Folketinget, ministerierne og de politiske partier, følge debatter i tv, foretage interview mv.

Mennesket i alle facetter af livet – i forholdet til stat, samfund, kultur og natur

Udgangspunktet for undervisningen er altid enten en problemstilling eller et emne, og i bearbejdningen er det ofte relevant at inddrage elementer fra flere eller alle områder. Herved bliver mulighederne for at koble til elevernes hverdag samtidig bedre og det samfundsmæssige perspektiv tydeligere.

Hvis klassen fx arbejder med "Det danske sundhedsvæsen" er "Menneske og stat" relevant i forhold til den politiske beslutningsproces, der foregår i Folketing og amter i forbindelse med lovgivning og tildeling af økonomiske ressourcer til sundhedsvæsenet. "Menneske og samfund" er relevant i forbindelse med mange af de sygdomshistorier eller sygdomsforløb fra venner eller familie, som de fleste har kendskab til. Endelig er "Menneske og natur" relevant i forbindelse med nye initiativer inden for bekæmpelse af sygdomme.

Et nutidigt indhold med relevante aspekter af fortiden

Ofte stilles spørgsmålet om, hvor meget historie der skal med i samfundsfag. Der er ingen entydige svar, men udgangspunktet bør være, at historie skal med i den udstrækning, som det kan belyse den problemstilling eller det emne, der arbejdes med.

Er emnet "Det danske velfærdssamfund/Den danske velfærdsmodel", er det relevant at gå ca. 100 år tilbage til den tid, hvor de første skridt i retning af vores nuværende samfund blev taget. Valget dengang stod mellem en mere forsikringspræget tysk velfærdsmodel eller en skattefinansieret model. Den sidstnævnte model blev valgt, og det har været styrende for hele udviklingen af det, vi i dag kalder den danske eller nordiske velfærdsmodel.

Undervisningsvejledning

Er emnet “Ungdomskulturer”, er det relevant at trække tråde til de første egentlige subkulturer eller ungdomsgrupper, “anderumperne” i 1950’erne, og følge udviklingen via 1960’ernes ungdomsoprør over firsernes punkere og yuppies frem til i dag. Udstrækningen af det historiske perspektiv er i alle tilfælde en beslutning, der træffes af klassen og læreren på baggrund af lærerens viden inden for emnet.

Et indhold med geografisk spredning

Det er vigtigt, at eleverne i samfundsfag udvikler deres forståelse for, at verden i dag er præget af gensidig afhængighed – også kaldet interdependens. Det betyder, at en problemstilling som “Hvorfor nedlægges der virksomheder i vores kommune?” belyses ved at inddrage såvel lokale, nationale, regionale som globale forhold.

Nedlæggelsen af en virksomhed har umiddelbart betydning for lokalområdet i form af arbejdsløshed, faldende skatteindtægter og øgede offentlige udgifter. Men der kan være forbindelser til både den erhvervs politik, der føres af regering og Folketing, og beslutninger taget regionalt i EU-sammenhæng. Måske har et transnationalt selskab opkøbt virksomheden for efterfølgende at flytte produktionen til fjernøsten med langt lavere lønninger end i Danmark.

Hele diskussionen om globalisering kan også belyses ved en illustration af, hvordan globalisering inden for økonomi og kommunikation bliver mere og mere fremherskende. Flere moderne sociologer arbejder med begrebet “det glokale”. I begrebet ligger en forståelse af, hvordan lokale forhold ofte skal ses og forstås i sammenhæng med en global udvikling.

Tilrettelæggelse af undervisningen

Valget af emner foretages i samarbejde mellem lærer og elever og kan tage udgangspunkt i aktuelle begivenheder, spørgsmål eller ønsker fra eleverne og lærerens oplæg til undervisning.

Læreren skal sørge for, at elementer fra alle fire kundskabsområder løbende indgår i undervisningen.

Problemorienteret undervisning

Den problemorienterede undervisning skal ses som et udtryk for, at undervisningen får mening og betydning for eleverne ved at tage udgangspunkt i deres nysgerrighed og undren.

I praksis kan emnerne hentes fra grundbøger, emnebøger, internettet, aviser, reklamer, tekst-tv, video eller lydbånd. Læreren og eleverne formulerer de relevante problemstil-

Undervisningsvejledning

linger. Har klassen valgt at arbejde med lokalsamfundet, kan der eksempelvis lægges vægt på erhvervslivet og økonomien. Eleverne kan undersøge erhvervsstrukturen i området for at finde svar på følgende spørgsmål:

- Hvorfor er butikkerne placeret, som de er? Dækker de lokalområdets behov? Hvordan viser det sig i givet fald?
- Hvilke muligheder for beskæftigelse er der inden for kommunen? Hvordan kan borgerne øve indflydelse på erhvervsstrukturen?
- Bør det tilstræbes, at flest mulige mennesker både bor og arbejder i kommunen?

Målet er at bringe eleverne i situationer, hvor de gennemtænker, hvad undervisningen handler om og hvilke resultater, de kan nå. Læreren har det overordnede ansvar for undervisningen, men i den problemorienterede undervisning lægges der vægt på, at eleverne er med til at opstille rammer for emnet og problemstillingen og er med til at overveje, hvordan resultatet skal præsenteres. Det er vigtigt i denne fase at sikre, at elevernes interesse på baggrund af deres forskellige erfaringer og forudsætninger tilgodeses.

Eleverne kender det problemorienterede arbejde fra bl.a. historie, og læreren kan vælge at tilrettelægge undervisningen efter samme retningslinier.

Fase 1: Nysgerrighed og undren - utopier, fantasi.

Fase 2: Problemstillinger - afgrænsning af opgaven, indsamling af informationer, opstilling af hypotese.

Fase 3: Arbejdsforløb og produktion - klasseundervisning, gruppearbejde, individuelt arbejde.

Fase 4: Præsentation og evaluering - evaluering af hele processen, refleksion, erfaring.

Fase 1: Nysgerrighed og undren

- Aktuelle begivenheder kan danne udgangspunkt for valget af et samfundsfagligt emne. Læreren kan introducere emnet gennem fx avisartikler eller videooptagelser af nyhedsudsendelser og debatprogrammer. Læreren viser måske et debatprogram fra fjernsynet om et aktuelt lokalpolitisk problem: En kommune mener, at den pålægges at huse flere flygtninge end lokalsamfundet kan bære.

I denne indledende fase er det afgørende, at eleverne engagerer sig i undervisningen, dvs. at de påtager sig medansvar for præcisering af emnet eller problemstillingen. De skal formulere sig om sigtet med arbejdet, spørgsmål, problemstillinger, problemformuleringer, arbejdsforløb og produktion. Endelig skal de deltage i overvejelser om, hvorledes resultatet kan formidles og evalueres.

Det er meget forskelligt, hvor meget eleverne er orienterede om aktuelle begivenheder. Det vil fremgå af den efterfølgende klassesamtale, og det vil være en vigtig rettesnor for læreren i det kommende arbejde. I denne fase må læreren derfor opildne, provokere og stimulere elevernes lyst til at stille spørgsmål, til at fremkomme med egne holdninger og til at give udtryk for grundlæggende værdier. Måske får eleverne lyst til at undersøge, hvordan naboer til flygtningecentre og flygtninge på centret opfatter situationen. Det vil betyde indsigt i sammenhængen mellem hverdagslivet og de samfundsmæssige forhold.

Undervisningsvejledning

- Spørgsmål eller ønsker fra eleverne kan danne udgangspunkt for valget af et samfundsfagligt emne. Forhold fra elevernes hverdagsliv har måske skabt undren eller nysgerrighed. Måske spørger eleverne, hvorfor de skal betale arbejdsmarkedsbidrag, når de har et fritidsjob. De har frikort og betaler derfor ikke skat.

Også i dette tilfælde er klassesamtalen af stor betydning. Læreren og evt. andre elever må forstå baggrunden for det, der ønskes undersøgt, og må have lejlighed til at komme med ideer og synspunkter, som kan kvalificere det kommende arbejde.

Under samtalen må læreren søge at sætte elevernes spørgsmål fra hverdagslivet ind i en samfundsmæssig sammenhæng.

- Lærerens oplæg til undervisning kan danne udgangspunkt for valget af et samfundsfagligt emne. Dette oplæg skal stile mod, at eleverne involverer sig i arbejdet med emner og problemstillinger inden for alle fire kundskabsområder. Læreren kan fx sikre sig, at der arbejdes med sociale relationer og velfærdssamfundet og dets betydning ved at vælge emnet "Boligforhold og ghettodannelser i Danmark".

Arbejdet kan indledes med, at klassen tager på en ekskursion til boligområder, som ikke ligner deres egne, eller klassen kan se en film, som viser, hvilken betydning boligforhold har for mennesker. På den baggrund kan elevernes tænkning inden for emnet sættes i gang, og deres nysgerrighed kan vækkes. Elevernes erfaringer fra egne boligforhold og fra ekskursion eller film skal i den kommende undervisning ses i samfundsmæssig sammenhæng.

Fase 1 er altid fælles for hele klassen, og der tegner sig et omrids af et emne med mulige spørgsmål, som skal undersøges.

Fase 2: Problemstillinger

Hele klassen kan opstille en fælles problemstilling. Det er også muligt, at eleverne gruppevis eller individuelt i samråd med læreren formulerer en problemstilling i relation til det valgte emne.

En problemstilling er et sæt af spørgsmål, som søges besvaret. Spørgsmålene skal være så åbne, at svarene kan dække den ny viden og de nye tanker, som eleverne stifter bekendtskab med i løbet af den kommende arbejdsproces. Når man arbejder problemorienteret, er det vigtigt at bruge forskellige spørgsmål, der lægger op til undersøgelser på forskellige niveauer. Her er brugt fire kategorier, som lægger op til:

- beskrivelse og dataindsamling, fx: Hvad er ...? Hvem er ...? Hvor er ...? Hvorledes er ...? Hvor mange ...? Hvor stort ...?
- at opstille forklaringer på grunde og motiver til noget, fx: Hvorfor...?
- at give udtryk for egne begrundede værdier og holdninger og diskutere dem med andres, fx: Er det rimeligt/godt/dårligt/ønskeligt, at ...?
- handlinger og løsninger, der kunne være alternative, eller som peger fremad, og giver udtryk for forventninger, forhåbninger, fx: Hvordan kunne ...? På hvilke måder vil...? Er det muligt, at...?

Undervisningsvejledning

Dette forslag til metode skal tages som eksempel på en mulig og brugbar form, når man arbejder problemorienteret. Ikke alle typer spørgsmål tillægges lige stor vægt, hver gang et emne bearbejdes, men det er ikke tilstrækkeligt at beskæftige sig med spørgsmål, som alene er beskrivende, eller som kun giver dataoplysninger.

Lærer og elever samarbejder om at opstille en foreløbig problemstilling, som kan afgrænse og retningsbestemme emnet. Der indsamles informationer, og de første hypoteser tager form i en dialog mellem lærer og elever og mellem eleverne indbyrdes.

Klassesamtalen må forme sig som en åben dialog, der ikke blot udspiller sig mellem læreren og de enkelte elever. Under samtalen har læreren den styrende funktion, men må søge at undgå en dominerende rolle. Derved skabes der rum for en indbyrdes dialog mellem eleverne, hvor de udvikler lyst til på demokratisk vis at give udtryk for synspunkter, holdninger, kritik og ideer. De skal kunne redegøre for deres tanker og argumentere for deres synspunkter. Samtidig skal de være lydhøre over for andres synspunkter og argumenter. Det betyder, at den enkelte elev forholder sig kritisk vurderende til andres argumenter og kan ændre på sine synspunkter. Begrebet samtale skal forstås helt bogstaveligt. Samtalen er en erkendelsesform, som er bærende for det demokratiske samfund.

Der findes samfundsfaglige teorier og begreber, som eleverne ikke tidligere har stiftet bekendtskab med, og som det kan være vanskeligt at tilegne sig på egen hånd. Skal de fx have indsigt i planøkonomi/markedsøkonomi, betalingsbalance eller overskudsdeling, er der tale om teorier og begreber, som bedst formidles af læreren. Lærerens mundtlige gennemgang giver mulighed for en åben dialog og en differentieret undervisning, hvor den enkelte elev løbende kan stille spørgsmål og hjælpe med til at rette undervisningen mod klassens behov. Vanskelige teorier og begreber kan beskrives og eksemplificeres på forskellige måder, som tilpasses elever med forskellige faglige og færdighedsmæssige forudsætninger.

Når eleverne har fået indsigt i de samfundsfaglige områder, som relaterer sig til emnet, og når klassesamtalen har åbnet for nye tanker, er det muligt, at der opstår nye spørgsmål. Problemstillingen ændres og udbygges, og nye hypoteser opstår. Fra det ene undervisningsforløb til det andet vil der være stor forskel på, hvordan denne fase struktureres. Dialogen i klassen åbner til stadighed for nye tanker og nye idéer, og der tegner sig et billede af egnede arbejdsformer og mulige præsentationsformer.

Læreren har en igangsættende og vejledende rolle, og han sikrer,

- at problemstillingen både er elev- og samfundsrelevant
- at de centrale kundskabs- og færdighedsområder inddrages
- at alle elever er aktive og dermed bærere af et medansvar for det kommende arbejde
- at problemstillingen bliver en del af en lærings- og en dannelsesproces.

Undervisningsvejledning

Fase 3: Arbejdsforløb og produktion

Arbejdsformerne varierer, og der tages hensyn til, at i samfundsfag er elevernes forudsætninger meget forskellige både kundskabs- og færdighedsmæssigt. Nogle elever holder sig løbende orienteret om samfundsmæssige forhold gennem nyhedsmediernes. De har en personlig interesse i at udbygge deres viden, og de har erfaring i, hvor de kan søge informationer. Andre elever læser sjældent aviser og følger ikke med i tv's nyhedsudsendelser, på tekst-tv eller internettet. De får overvejende indsigt i samfundsmæssige emneområder gennem undervisningen i skolen. Det er derfor nødvendigt, at undervisningen differentieres i forhold til materialer, fagligt indhold og arbejdsformer, så den tilpasses den enkelte elev inden for fællesskabets rammer.

I arbejdsforløbet og produktionsfasen veksles der mellem klasseundervisning, gruppearbejde og individuelt arbejde.

Klasseundervisningen og klassesamtalen har sin styrke i, at eleverne i fællesskab tilegner sig viden. Samtidig kan undervisningen differentieres, så der tages hensyn til den enkelte elevs forudsætninger og udviklingsmuligheder.

Gruppearbejdet og det individuelle arbejde har sin styrke i, at eleverne kan fordybe sig i afgrænsede dele af problemstillingen. I gruppearbejdet samarbejder hele gruppen om et fælles emne, og samtalen er bærende for arbejdsforløbet. I det individuelle arbejde kan eleven arbejde med og forfølge egne mål. Det er vigtigt at fastholde denne forskel på de to arbejdsformer. Gruppens arbejde må ikke få karakter af et vist antal enkeltarbejder, som samles til sidst.

Hvis en klasse arbejder med emnet "Arbejdsmarkedets parter", kan denne fase indledes med en lærerformidlet gennemgang af arbejdsmarkedets store organisationer, baggrunden for, at de blev oprettet og den igangværende centralisering. Her veksles mellem lærerformidling og klassesamtale. Efterfølgende kan klassen opdeles i grupper. Man kan forestille sig, at et par elevgrupper tager kontakt med ansatte inden for arbejdsmarkedsorganisationerne og foretager interview, som er planlagt i klassen. Hvordan stiller organisationerne sig til omlægningen fra fagforbund til karteller? En gruppe planlægger et situationsspil, hvor en elev på en teknisk skole ansøger om praktikplads på en virksomhed, og forhører sig om de ansattes forhold til fagforeninger og øvrige organisationer. En gruppe fremstiller en folder, som skal informere andre unge mennesker, måske parallelklassen, om arbejdsmarkedets organisationer.

Samfundsfags emneområde er hele det samfund, som omgiver eleven, og som eleven selv er en del af. Det giver rige muligheder for at inddrage det omgivende samfund i arbejdsforløbet. Klassen kan modtage besøg af gæstelærere med kendskab til specifikke samfundsmæssige forhold. Hele klassen eller grupper af elever kan foretage ekskursioner til private og offentlige virksomheder samt statslige, kommunale og private institutioner.

Det omgivende samfund er en vigtig kundskabskilde. Det er lærerens ansvar, at eleverne udvikler handle-mønstre for, hvordan de kontakter mennesker uden for skolen, når de er på egen hånd.

Undervisningsvejledning

Fase 4: Præsentation og evaluering

Når arbejdsforløbet og produktionen er afsluttet, og resultaterne skal formidles og præsenteres, er det et fællesanliggende for hele klassen. Arbejdet i 2. og 3. fase kan organiseres gruppevis eller individuelt, men 1. og 4. fase foregår altid i fællesskab.

Har arbejdet været organiseret som gruppearbejde eller som individuelt arbejde, skal der ske en formidling af resultater til de øvrige elever i klassen. De enkelte resultater ses som svar eller perspektiv på den problemstilling, som klassen formulerede i fællesskab.

Måske foreligger resultaterne som rapporter, foldere, plakater, plancher eller andet, som umiddelbart kan kopieres til alle eller beses af alle. Men det er ikke givet, at der foreligger et fysisk produkt. Eleverne kan forelægge deres resultat som et foredrag, et drama eller som et mundtligt oplæg eller et situationsspil, der lægger op til diskussion. Ligeledes kan eleverne vælge at anvende it-baserede præsentationsprogrammer, der gør det muligt at lave produkter, der kombinerer tekst, billeder, videoklip og lyd.

Under alle omstændigheder må eleverne bringes i dialog med hinanden og med læreren i forbindelse med præsentationen. Denne fase har en større betydning end blot at afslutte et undervisningsforløb. Den er en del af evalueringen, og eleverne og læreren får mulighed for at forholde sig til arbejdsprocessen og til sammenhængen mellem problemstillingen og de svar, eleverne er nået frem til.

I den afsluttende fase kan klassesamtalen kvalificere og samle undervisningsforløbet. Eleverne har tilegnet sig viden om emnet, men kan have høstet forskellige erfaringer, og det er et godt udgangspunkt for en diskussion, der peger fremad. Det må blive klart for eleverne, at der sjældent kan gives entydige svar på problemstillinger i samfundsfag, og at der altid er tale om foreløbige svar.

Under evalueringen forholder lærer og elever sig til, om der er sammenhæng mellem problemstillingens spørgsmål og de svar eller konklusioner, som eleverne er nået frem til. Eleven skal forstå, hvilke kundskabsområder, der har været bearbejdet. Det er imidlertid lige så vigtigt at forholde sig til selve læringsprocessen. Eleverne må blive bevidste om de enkelte faser i forløbet og om, at de er medansvarlige for udviklingen af deres færdigheder i samfundsfag og for egen læring.

Undervisningseksempler

Undervisningen kan tage udgangspunkt i et emne, hvorefter man i samtalen i klassen når frem til forskellige problemstillinger inden for emnet. Men man kan også forestille sig den omvendte situation, hvor elever fremkommer med problemstillinger som følge af en undren over forhold i deres hverdag. I den efterfølgende samtale må lærer og elever finde frem til hvilket emne, der kan dække problemstillingerne. Bearbejdelsen af emner og problemstillinger sker gennem inddragelse af relevante dele fra kundskabsområderne og begreber fra videnskabsfagene.

Undervisningsvejledning

Det kan anbefales, at der udarbejdes årsplan. Det sikrer sammenhæng mellem de enkelte forløb og progression i undervisningen. Desuden er årsplaner nødvendige for i tide at kunne bestille undervisningsmaterialer fra amtscentraler og pædagogiske centraler, træffe aftaler med gæstelærere osv. Men det er vigtigt, at årsplaner udformes som brede og åbne muligheder, der giver rum for justeringer og ændringer som følge af aktuelle begivenheder og ikke mindst elevernes medbestemmelse.

Eksempler på emner og problemstillinger

Der kan ligge følgende overvejelser til grund for arbejdet med emner og problemstillinger, eksemplificeret ved emnet "Vandmiljøet i Danmark". Flere og flere hævder, at der er og vil blive store problemer med vores grundvand enten i form af mangel eller forurening. Med jævne mellemrum tager pressen problemet op og udmaler forskellige rædselsscener. For at få en bedre forståelse af problemets årsager og mulige løsninger vil et emne som "Vandmiljøet i Danmark" derfor være relevant.

Med udgangspunkt i dette emne får klassen til opgave at formulere problemstillinger, som arbejdet med emnet skal give svar på. I forbindelse med emnet "Vandmiljøet i Danmark" kunne en diskussion af den stigende forurening af vores drikkevand fx føre frem til en problemstilling som: "Skal vi i fremtiden købe vores drikkevand i supermarkedet i stedet for at bruge vandet fra hanen?"

Mange kobler den stigende grundvandsforurening sammen med udviklingen inden for landbruget i form af øget forbrug af såvel kunst- som naturgødning og pesticider, dvs. sprøjtegifte. En relevant problemstilling i denne sammenhæng kunne være: "Kan landbruget overleve med et mindre forbrug af gødning og sprøjtegifte?"

Der kunne opstilles flere problemstillinger, fx med udgangspunkt i en lokal situation, eller elevernes egne vaner.

Det er lærerens opgave at vurdere hvilke af læseplanens indholdsområder, det er relevant at inddrage i de emner og problemstillinger, som klassen skal arbejde med.

I forbindelse med "Vandmiljøet i Danmark" og de opstillede problemstillinger kan det være relevant at arbejde med den politiske beslutningsproces, herunder både forholdet mellem Folketingets politiske partier, mellem Folketinget og regeringen samt mellem regering og interesseorganisationer.

En anden relevant tilgang vil være at se på dansk økonomi, herunder naturligvis især landbrugets vigtige rolle i den danske erhvervsstruktur og den danske økonomi gennem de seneste 200 år. Spørgsmålet, om Danmark i dag er et landbrugs-, et industri- eller et informationssamfund, kan også inddrages.

Endelig kan det være relevant at se på sammenhænge mellem naturudnyttelse og økonomisk vækst. Er der tale om uforenelige størrelser, eller er der muligheder for at etablere situationer, hvor økonomisk vækst og økologisk produktion kombineres?

Undervisningsvejledning

Læreren bør også overveje hvilke begreber, der kan inddrages under bearbejdelsen af “Vandmiljøet i Danmark”. Med de nævnte problemstillinger ville det være relevant at inddrage begreber som “frihed”, “magt”, “ansvar”, “demokrati” og “interesse”.

Emne: “Vandmiljøet i Danmark”

Problemstillinger:

- Skal vi i fremtiden købe vores drikkevand i supermarkedet i stedet for at bruge vandet fra hanen?
- Kan landbruget overleve med et mindre forbrug af gødning og sprøjtegifte?

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- den politiske beslutningsproces, som den forløber fra initiativfasen over lovgivningsfasen til gennemførelsesfasen
- dansk økonomi
- sammenhænge mellem naturudnyttelse og økonomisk vækst.

Der er naturligvis et utal af muligheder for at vælge emner og problemstillinger i samfundsfag. Men ved alle valg er det lærerens opgave at vurdere, hvordan kundskabsområderne fra slutmål og delmål samt indholdet fra læseplanen kan indgå i arbejdet.

Til inspiration følger her forskellige emner med problemstillinger og problemstillinger med emner.

Emne: “Befolkningsekspllosionen”

Problemstillinger:

- Skal den kinesiske “ét-barns-politik” udbredes til alle lande?
- Er der mad til alle, når jordens befolkning fra 1995 til år 2020 stiger fra 5 til 8 milliarder mennesker?

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- relationer i det internationale samfund i form af samarbejde og konflikter mellem stater indbyrdes og mellem stater og internationale organisationer
- velfærdssamfundet og dets betydning
- naturgrundlaget og i form af udnyttelse af ressourcer og forbrug af energi
- forureningen af naturen.

Problemstilling:

- Hvorfor optræder de mest kendte politikere som tv-stjerner?
- Hvorfor stemmer mange mennesker på et nyt parti ved hvert valg?
- Hvorfor falder partiernes medlemstal?

Emne: “Dansk politik under forandring”

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- de politiske partier og deres rolle i den politiske beslutningsproces
- medier og informationsteknologi som en del af de unges hverdag.

Undervisningsvejledning

Problemstilling:

- Hvorfor bliver jeg fyret fra mit eftermiddagsarbejde, når jeg fylder 18?
- Er der forskel på unges og voksnes sikkerhed på arbejdspladsen?

Emne: “Unge og arbejdsmarkedet”

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- sociale relationer, herunder identitet, roller, interaktion, grupper, levevilkår og livsformer
- dansk økonomi, herunder udviklingen i erhvervs- og produktionsstruktur
- forurening og de konsekvenser, det har for mennesker, samfund og natur.

Eksempler fra årsplan

De følgende eksempler på årsplanens emner og problemstillinger er medtaget til inspiration. Under hvert emne er der givet enkelte ideer til indhold. Desuden nævnes eksempler på indholdsområder fra samfundsfags læseplan. Der er i det følgende ikke angivet præcise problemstillinger, da det er tanken, at lærere og elever konkretiserer emnet ved at formulere problemstillinger.

“Er jeg (kun) min krop?”

Ideer til indhold:

I emnet kan fx indgå dannelsen af personligheden, kønsroller, sociale normer og roller, socialisation, familie og samfund samt mediernes rolle. Undervisningen kan tage udgangspunkt i nogle af kropskulturens mange facetter fx den formbare krop, herunder fitnessklubber, bodybuilding, aerobics, skønhedsindustrien og kirurgiske indgreb. Man kan også beskæftige sig med kroppen som udtryk i form af mode og musikvideoer. Og man kan diskutere sammenhængen mellem kropsidealet og det stigende antal unge, der lider af spiseforstyrrelser.

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- kultur, kulturmøder og kulturkonfrontationer
- sociale relationer, herunder identitet, roller, interaktion, grupper, levevilkår og livsformer
- medier og informationsteknologi som en del af de unges hverdag.

“Flygtninge og indvandrere”

Ideer til indhold:

Antallet af flygtninge i verden vokser. Man kan prøve at klarlægge forskellige grunde hertil. Staters og internationale organisationers hjælp til flygtninge. Forklaringer på, at der er flygtninge og indvandrere i Danmark. Integrationsproblemer. De politiske partiers og regeringens flygtningepolitik. I arbejdet med emnet er det også relevant at beskæftige sig med racisme, etnicitet og etnocentrisme.

Undervisningsvejledning

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- racisme og menneskerettigheder
- sociale relationer, herunder identitet, roller, interaktion, grupper, levevilkår og livsformer
- normer og værdier
- hverdagen som ung i Danmark set i et europæisk og et globalt perspektiv.

“Magtforhold i Danmark”

Ideer til indhold:

I løbet af 3-4 år får eleverne stemmeret. Derfor er det vigtigt, at de erhverver sig kendskab til institutionerne og spillereglerne i vores repræsentative demokrati - fra kommunalbestyrelse til EU-parlament. Det er også relevant at beskæftige sig med, hvordan fx organisationer og transnationale selskaber søger at påvirke den politiske beslutningsproces. Emnet kan perspektiveres, fx gennem arbejde med styreformer i et historisk perspektiv og styreformer andre steder i verden. Det vil også være naturligt at beskæftige sig med hverdagens beslutningsprocesser i skolen, på arbejdspladsen og blandt kammeraterne.

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- demokrati og demokratiske processer, som de udspiller sig i det politiske system i form af valg til lokale politiske råd, Folketinget og Europaparlamentet
- de politiske partier og deres rolle i den politiske beslutningsproces
- relationer i det internationale samfund i form af samarbejde og konflikter mellem stater indbyrdes og mellem stater og internationale organisationer.

“Et lille land i en stor verden”

Ideer til indhold:

Danmark er et lille land og har altid udenrigs- og sikkerhedspolitisk været afhængig af sine naboer. Eleverne kan beskæftige sig med Danmarks og danskernes rolle i det internationale samfund. Det kan være fra interrail og turisme til internationale organisationer som FN, NATO og EU. Man kan også undersøge, hvordan Danmark både er påvirket af og forsøger at påvirke den globale udvikling.

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- relationer i det internationale samfund i form af samarbejde og konflikter mellem stater indbyrdes og mellem stater og internationale organisationer
- kultur, kulturmøder og kulturkonfrontationer
- racisme og menneskerettigheder.

“Styrer pengene det hele?”

Ideer til indhold:

Fra vugge til grav spiller penge en vigtig rolle. Eleverne må have indsigt i de økonomiske sammenhænge: fra et eftermiddagsjob over nationaløkonomi til Danmarks internationale relationer og globale økonomiske strukturer. I emnet kan indgå forsøg på at styre økonomien. Man kan diskutere fordele og ulemper ved markedsøkonomi og en mere styret økonomi. Emnet kan perspektiveres ved at inddrage tidligere tiders økonomiske relationer.

Undervisningsvejledning

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- dansk økonomi, herunder udviklingen i erhvervs- og produktionsstruktur
- velfærdssamfundet og dets betydning
- forskellige livsformer og deres udbredelse i det danske samfund.

“Uden for samfundet”

Ideer til indhold:

I det danske samfund risikerer enkeltpersoner og grupper at blive marginaliseret. Eleverne kan undersøge, hvem det er, hvordan det sker samt beskæftige sig med forskellige forklaringer og løsningsmuligheder. Kriminalitet og straf kan fx indgå i emnet. Der er også mulighed for at beskæftige sig med udsatte grupper og udstødte mindretal, ældre og syge, alternative livsformer samt børn og unge, der fjernes fra hjemmet.

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- sociale relationer, herunder identitet, roller, interaktion, grupper, levevilkår og livsformer
- de politiske aktører i den lokale hverdag
- forskellige etniske grupper, herunder normer og værdier.

“Grænser”

Ideer til indhold:

I emnet arbejdes tematisk med grænser, der har betydning i mange forskellige sammenhænge og fremtræder på flere måder. Det kan være “grænser for vækst”: Spørgsmålet om bæredygtig udvikling og hensyn til miljø og ressourcer, som sættes over for kravet om øget vækst og forbrug. Andre eksempler på grænser eller skel kan være “i-lande og u-lande, vi og de andre”, fx grupperdannelse, tolerance, racisme samt det rige Vesteuropa (EU) sat i relation til det fattigere Nordafrika. Endelig kan der arbejdes med grænserne eller overgangene mellem forskellige faser i et menneskes liv, og hvilken betydning det har at overskride sine grænser?

Indholdsområder fra samfundsfags læseplan:

- nationale og internationale interesser i forbindelse med udnyttelse af ressourcer og forbrug af energi
- dansk hverdag som en del af globaliseringen
- nationalitet, nationalfølelse og nationalisme.

I arbejdet med emner og problemstillinger inddrager læreren relevante centrale færdigheder, som de fremgår af læseplanen, som når eleverne fx:

- med udgangspunkt i et emne formulerer faglige spørgsmål og problemstillinger
- anvender samfundsfaglige metoder, fx indsamler materiale fra forskellige kilder som bøger, tidsskrifter, aviser, organisationer og databaser samt interview af relevante personer
- analyserer, fortolker og vurderer indsamlede oplysninger i forhold til den opstillede problemstilling og under anvendelse af begreber fra faglige discipliner.

Undervisningsvejledning

Fagets udadvendte karakter

De fleste er enige om, at man husker de ting, man har oplevet eller haft i hænderne, bedre end det, man "bare" har læst om. Indtrykket bliver stærkere og fæstner sig bedre i ens hukommelse. Men det selvoplevede ikke blot huskes, det opleves ofte af eleverne som mere interessant end den daglige måske mere teoretiske undervisning.

Det skærper fx interessen, når eleverne står ude på marken og hører landmanden fortælle om sin gødningsplanlægning som svar på miljøforkæmpernes anklager for overgødskning. Det giver perspektiv i undervisningen, når repræsentanten for fagforeningen og arbejdsgiverorganisationen fremlægger hver deres synspunkter på en konflikt på en arbejdsplads. Og eleverne spærre øjne og ører op, når fængselsbetjenten viser hvilke redskaber, der er taget i anvendelse for at bryde ud af fængslet, eller når narkomanen redegør for sin barske hverdag.

Der er flere grunde til, at samfundsfagsundervisningen med fordel kan bygge på en stadig kontakt til det omgivende samfund. Hyppige kontakter til personer, virksomheder eller institutioner er en god mulighed for at inddrage hverdagslivet i undervisningen. Det giver et godt udgangspunkt for at gøre undervisningen til det sted, hvor hverdagslivet sættes ind i en samfundsmæssig sammenhæng.

Ofte vil det være elevernes egne erfaringer, der danner udgangspunkt for de problemstillinger og emner, som undervisningen tager udgangspunkt i, men for læreren ligger der samtidig store muligheder i at inddrage det omgivende samfund. Tit vil det være forhold, som eleverne slet ikke kender, og som dermed kan være med til at udvide deres hverdagserfaringer.

Det er væsentligt at få kontakt til det omgivende samfund. Virksomheder og institutioner, gæstelærere og andre personer er i al almindelighed interesserede i at fortælle om og præsentere deres arbejdsplads eller deres arbejde.

Det er dog samtidig vigtigt, at besøg ikke får karakter af at være underholdning, der er en passende variation i en ellers træls hverdag. Eleverne må være godt forberedte til både at besøge og modtage besøg. Klassen må altså forberede sig. De skal vide hvilke problemstillinger, der gemmer sig inden for området, og have arbejdet med dem i en periode. Det må aftales, hvem der stiller hvilke spørgsmål, og det må være planlagt, hvordan de skal bearbejdes, når klassen igen vender hjem til skolen. Det gør besøg til en integreret del af undervisningen, og det sender et budskab til det omgivende samfund om, at vi tager dem alvorligt, når de vil afsætte tid til os.

Netop et forløb, hvor klassen først arbejder med forskellige problemstillinger, derefter tager på fx virksomhedsbesøg og endelig afslutter med en perspektiverende undervisning, skaber et godt samspil mellem hverdagslivet og de almene samfundsmæssige sammenhænge.

Samfundsfag i samarbejde med andre fag

Tværfaglig undervisning

Samfundsfag kan i mange forskellige undervisningssammenhænge, hvor flere fag er involveret i et samarbejde, bidrage med relevant indhold. Fagets deltagelse i tværgående emner og problemstillinger er ikke afhængigt af, om et emne er bredt eller snævert formuleret, men om samfundsfaglige synsvinkler synes relevante for indholdsudvælgelsen - og dermed for elevernes overblik og sammenhængsforståelse.

Faget har en rolle at spille i forhold til folkeskolelovens formelle krav om tværgående emner og problemstillinger, projektopgaven, obligatoriske emner og i forhold til uformelle krav om indøvelse af projektarbejdsformen. Vekselvirkningen mellem perioder med fagdelte undervisning og perioder med tværgående emner og problemstillinger involverer samfundsfag både direkte og indirekte.

Tværfagligt samarbejde på yngre klassetrin kan have behov for samfundsfaglige synsvinkler. I den enkelte klasse kan der knyttes bånd mellem historie- og samfundsfagsundervisningen, så der bliver et frugtbart samspil mellem de to fag på 8. og 9. klassetrin både indholds- og færdighedsmæssigt.

I det tværgående emnearbejde er der mulighed for, at eleverne kan inddrages i at vælge emner og problemstillinger, som er virkelighedsnære og vedkommende for dem. Det betyder, at elevernes aktuelle erfaringsverden og bevidsthed i større udstrækning end i megen fagdelte undervisning får en central placering i undervisningen.

Det tværgående arbejde giver også mulighed for, at eleverne kan erhverve en bredere indsigt inden for udvalgte emner, så der ikke kun bliver tale om én faglig indsigt. Samfundsfag er i den sammenhæng én blandt flere faglige vinkler, som er med til at opbygge elevernes overblik og sammenhængsforståelse, og således medvirker til at skabe helhedsforståelser af en art, som ikke lader sig etablere via den almindelige fagdelte undervisning. Samfundsfag kan endvidere med til at skabe et bredere og mere nuanceret grundlag for elevernes færdigheder i analyse og vurdering.

Arbejder klassen med emnet "Vandmiljø i Danmark", kan samfundsfag bidrage med fx partiernes miljøpolitik, miljølovgivning og økologiske perspektiver. Emnet kan også belyses med biologiske, geografiske og historiske kundskabsområder.

Samarbejdet mellem fag er i praksis et samarbejde mellem de lærere, der dækker de respektive fag. Kvaliteten af et tværgående arbejde er helt afhængig af god planlægning og de involverede læreres samarbejdsevne og bevidsthed om de faglige kompetencer, der er repræsenteret i samarbejdet.

Der findes ikke enkle anvisninger på, hvordan samfundsfagligheden sikres inden for rammerne af tværgående emner og problemstillinger. Det er en udfordring for læreren

Undervisningsvejledning

og er afhængig af valget af forløb og tilrettelæggelse. De krav, der stilles til faget i et klassisk emneforløb, hvor de enkelte fag belyser hver deres side af emnet, adskiller sig fra et problemstyret forløb, hvor problemstillingerne afgør, hvad der er fagligt relevant.

Projekt opgaven og samfundsfag

Problemorienteret undervisning er et fællesanliggende for den obligatoriske projekt opgave, for historie og for samfundsfag, og eleverne kan således anvende deres viden og deres metodiske erfaringer fra historie og samfundsfag i arbejdet med projekt opgaven. Projekt opgaven henter ikke alene fagligt indhold fra historie og samfundsfag, men også en del af de aktivitetsformer og tankegange, som eleverne har arbejdet med i de to fag.

De fire områder “Menneske og stat”, “Menneske og samfund”, “Menneske og kultur” samt “Menneske og natur” udgør et bredt felt og rummer mangfoldige muligheder for, at væsentlige samfundsfaglige synsvinkler kan indgå i projekt opgaven.

Hvis elever i en projekt opgave fx arbejder med, hvem der lovgiver om unges adgang til at købe øl og spiritus, beskæftiger de sig med “Menneske og stat”, men når det handler om hvem og hvad, der i hverdagen bestemmer, om man drikker og hvor meget, så arbejdes der med indhold fra “Menneske og samfund”, som omhandler det enkelte menneskes indflydelse på sit hverdagsliv. Handler det om drikkevarer, forhold til alkohol og forskellige holdninger til, om man i det hele taget indtager alkohol – bl.a. religiøst begrundet – arbejdes der inden for rammerne af “Menneske og kultur”.

Handler en opgave om musik, kan man se på ophavsrettigheder og downloading, som knytter an til kundskabsområderne “Menneske og stat” og “Menneske samfund”. Drejer det sig om forskellige musiktraditioner, relaterer indholdet sig til området “Menneske og kultur”. Man kan også arbejde med musik i offentlige rum, fx i byer, på badestrande og ved festivaler. Her hentes indholdet fra kundskabsområderne “Menneske og stat”, “Menneske og kultur” og “Menneske og natur”.

I arbejdet med at indkredse og afgrænse emnet for projekt opgaven vejleder læreren den enkelte elev eller gruppe, så denne har mulighed for at tage udgangspunkt i egne forudsætninger og interesser. Emnet formuleres, og der opstilles problemstillinger i tilknytning hertil. Denne proces vil eleverne genkende fra samfundsfag og have gode forudsætninger for at videreudvikle.

Når eleverne skal fordybe sig i opgaven, vil de have brug for arbejds- og undersøgelsesformer fra samfundsfag. Det drejer sig fx om at kunne styre processen efter deres problemstilling og justere den undervejs, afdække emnet og se det fra forskellige synsvinkler, vurdere svar og resultater, angive mulige handleforslag og i deres fremlæggelse gøre rede for arbejdsproces, konklusion og produkt.

Disse elementer er et særkende for en veltilrettelagt projekt opgave, og de indgår som en naturlig arbejdsform i samfundsfag. Der er derfor gode muligheder for, at projekt opgavens faglige position vil stå stærkt gennem et forpligtende samarbejde med samfundsfag og historie.

Fagets særlige begreber og aktiviteter

Begrebsfundament

Formålet med undervisningen i samfundsfag er, at eleverne “udvikler lyst og evne til at forstå hverdagslivet i et samfundsmæssigt perspektiv”. Forudsætningen for at udvikle denne lyst og evne er, at eleverne tilegner sig en række centrale samfundsfaglige begreber, som netop gør dem i stand til at forstå hverdagslivet. Oplever de en debat i tv, læser de en artikel i avisen eller surfer de på tekst-tv og internet, skal undervisningen i samfundsfag have givet dem redskaber til at forstå begreber og “gå bag om” journalistiske fremstillinger af aktuelle sager. Samfundsfaglige begreber skal gøre dem i stand til at besvare og reflektere over spørgsmål som: Hvem er aktørerne? Hvilke motiver har de? Hvilke interesser forsøger de at få tilgodeset? Hvilke midler kan og vil de tage i anvendelse for at nå deres mål? Hvem er deres allierede?

Inden for området “Menneske og stat” er der fokus på begreber som demokrati, politik, partier, interesseorganisationer, græsrodsbevægelser, Folketing og regering, centraladministration samt velfærdsstat.

Inden for området “Menneske og samfund” drejer det sig om sociologiske begreber, som fx gruppe, individ, identitet, rolle, interaktion, værdier og normer og økonomiske begreber, som fx udbud og efterspørgsel, økonomisk vækst, bruttonationalprodukt, betalingsbalance, arbejdsløshed, rente og inflation samt globalisering.

Inden for området “Menneske og kultur” er der tale om begreber som kultur, værdier og normer, etnicitet, race, diskrimination, menneskerettigheder og etnocentrisme.

Inden for området “Menneske og natur” drejer det sig om begreber som naturgrundlag, ressourcer, energi og naturudnyttelse.

Undersøgelsesmetoder og formidling

“Ifølge Gallup ...”, “Observa offentliggør i sin ...”, “Socialforskningsinstituttet dokumenterer i en undersøgelse, at ...”. Sådanne citater møder os dagligt, både i avisen og i de elektroniske medier som radio og tv. Meningsmålinger og undersøgelser er blevet en del af hverdagen og udgør en del af det, vi i samfundsfag kalder elevernes hverdags-erfaringer.

Både i formålet for samfundsfag og i de bindende mål pointeres det, at undervisningen skal give eleverne mulighed for at udvikle kritisk sans og kunne forholde sig kritisk til forskellige kildeskilder. Det betyder, at eleverne også skal kunne forholde sig kritisk til de forskellige undersøgelser, som fremkommer i medierne.

Denne vejledning beskriver problemorienteret undervisning som opdelt i 4 faser. I den 3. fase “arbejdsforløb og produktion” er det af betydning, at eleverne selv gennemfører mindre undersøgelser. Derved får de indsigt i de vanskeligheder og forskellige tolkninger,

Undervisningsvejledning

der kan være knyttet til egne og andres undersøgelser, og de kan udvikle kritisk sans i forhold til forskellige undersøgelsesformer. Eleverne skal både kende til kvantitative og kvalitative undersøgelsesmetoder.

Kvantitativ undersøgelsesmetode

Denne undersøgelsesmetode bygger på systematisk indsamlede data. Elevernes indsamling af data kan basere sig på studiet af og arbejdet med faglitteratur, kildestudier i form af tidsskrifter, aviser, blade, reklamer og personlige optegnelser fra perioden, forskellige empiriske undersøgelser, statistikker, film og billeder og internet.

Eleverne kan også vælge at samle data gennem spørgeskemaer, som de selv har produceret eller ved at benytte sig af egne observationer. Det er vigtigt, når man laver et spørgeskema, at stille de spørgsmål, der afdækker de forhold, man ønsker belyst. I fagsproget taler man om validitet. Begrebet dækker spørgsmålet om, hvor vidt det faktisk målte, er det, man ønskede at måle. I klassen kan man foretage en mindre prøveundersøgelse og dermed afprøve, om der svares på det, man ønsker at spørge til.

Når eleverne stiller spørgsmål, kan de enten beslutte at stille åbne spørgsmål, hvor den adspurgte svarer med egne ord. Eleverne kan også vælge at stille lukkede spørgsmål, hvor der kun kan svares "ja", "nej", "ved ikke" eller anden form for afkrydsning. Endelig kan de to typer spørgsmål indgå i samme undersøgelse. Generelt kan det siges, at gode spørgsmål er betydningsfulde, korte, klare og entydige. Der spørges om én ting ad gangen og til kendsgerninger.

Når den planlagte mængde af data er indsamlet, skal de analyseres og bearbejdes. Derved kan eleverne skabe overblik, vise en udvikling, give muligheder for sammenligninger og påvise ændringer. Resultatet af en undersøgelse kan indgå i elevernes afsluttende præsentationer som tabeller, kurver eller diagrammer.

Kvalitativ undersøgelsesmetode

Den kvalitative undersøgelsesmetode bygger på løst strukturerede interview og dybde-interview afholdt på grundlag af åbenhed og tillid mellem interviewer og den interviewede. Alt efter formål med interviewet kan der anvendes forskellige interviewstrategier planlagt i en på forhånd udarbejdet interviewguide. I interviewet kan der stilles forskellige typer af spørgsmål som fx baggrundsspørgsmål, tidsspørgsmål, erfarings- og adfærdsspørgsmål, vidensspørgsmål, opinions- og værdispørgsmål, spørgsmål om følelser, opfølgende og uddybende spørgsmål samt opsummerende spørgsmål.

Undervisningsmaterialer i samfundsfag

Det er muligt at vælge mellem flere lærebogssystemer til faget. Systemerne kan bestå af grundbøger eller basisbøger med tilhørende lærervejledninger. Eventuelt findes også arbejds- eller studiebøger og supplerende materialer som transparenter, lyd-bøger, dias, film, it-programmer mv.

Hvis der vælges et system, må den faglige kvalitet nøje vurderes, ligesom de undervisningsmæssige muligheder undersøges grundigt. Til materialer med opgaver eller arbejds-hæfter må det være et krav, at opgaverne bygger videre på det faglige stof og lægger op til problemorienteret, medtænkende, sanselig og kreativ bearbejdning og formidling.

It-baserede materialer

Internettet

Mængden af informationer om samfundsfaglige emner og problemstillinger, der kan hentes på internettet, er overvældende og stadig voksende. På de ældre klassetrin, hvor eleverne er i stand til at læse kortere engelsksprogede tekster, kan internettet være et velegnet sted at hente oplysninger, der kan bruges i forbindelse med besvarelser af problemstillingerne/problemformuleringen. Men brugen af informationer fra internettet forudsætter, at eleverne har opnået kildekritiske færdigheder i at vurdere troværdigheden og anvendeligheden af oplysningerne.

Værktøjsprogrammer

Værktøjsprogrammer som tekstbehandling og databaser mv. kan anvendes i undervisningen, når faglige emner og spørgsmål skal bearbejdes og fremlægges. Programmerne kan være en hjælp til hurtigere og nemmere håndtering af faglige informationer og oplysninger. Tegne-, billed- og videoredigeringsprogrammer giver eleverne mulighed for selv at fremstille billeder og film med fagligt indhold.

Opslagsværker, databaser og net-baserede arkiver

It giver eleverne muligheder for at søge og finde faglige informationer i elektroniske leksika, opslagsværker og databaser, der kombinerer tekster, lyd, billeder og film/video. Det kan være almene opslagsværker eller opslagsværker udarbejdet specielt til faget. Brugen af den hastigt stigende informationsmængde forudsætter, at eleverne sættes i stand til at udvælge, sortere og vurdere informationerne, ligesom evnen til at skabe overblik og sammenhæng i informationsstrømmen må udvikles. De indsamlede informationer kan bearbejdes i egnede multimedieprogrammer i forbindelse med videreformidling, hvor kombinationer af tekster, tegninger, lyd og levende billeder kan anvendes ved fremlæggelsen af faglige emner og problemstillinger.

De stadig hurtigere netopkoblinger indebærer, at det ikke kun er tekster, der kan hentes fra nettet. Også billeder, lydoptagelser og filmklip kan hentes og bruges i undervisningen. Danmarks Radio og flere andre radio- og tv-stationer gør deres udsendelser netbaserede, som det kan være relevant for enkeltelever, grupper eller hele klassen at inddrage.

Undervisningsvejledning

Simuleringer og spil

I stigende omfang bliver det muligt at anvende computerspil og simuleringer. Disse spil lægger vægt på oplevelser og indlevelsesevne, men en kritisk vurdering af det faglige indhold og spillets forudsætninger og opbygning må til stadighed foretages. Det vil også være muligt for eleverne selv at bearbejde fagligt stof til computerspil og simuleringer.

Kommunikation og elektronisk post

På kommunikationsområdet kan elektronisk post og opslagstavler bruges til hurtigt at kommunikere faglige spørgsmål, informationer, oplevelser og synspunkter mellem elever overalt på jordkloden. Kontakten til andre elever og udvekslingen af informationer, holdninger og produkter kan blandt andet ske i forbindelse med arbejdet med unges hverdag i Europa.

Netbaseret undervisning og læring

Der er mulighed for at lade dele af undervisningen foregå online. Faglige emner og forløb kan lægges ud på nettet, hvor eleverne kan arbejde videre med stoffet, aflevere opgaver og projekter og få dem evalueret. Den netbaserede undervisning åbner helt nye muligheder, men konsekvenserne må nøje gennemtænkes.

Andre materialer

Mange materialer behandler afgrænsede faglige eller tværgående områder. Det kan være emne- og temabøger, dias-serier, lydprogrammer, film og video, drama, musicals mv. samt kombinationer af disse. I aviser, tidsskrifter og elektroniske medier kan der ofte findes egnet stof, når en aktuell begivenhed skal behandles.

Desuden findes der blandt skolebibliotekets bestand af børne- og ungdomslitteratur bøger, der inddrager samfundsfaglige problemstillinger med den særlige mulighed for indlevelse som fiktionens univers tilbyder.

De opgaver, der indgår i undervisningen, må være varierede og ikke udelukkende baseret på kontrolspørgsmål til indholdet. Opgaveformer, der stiller åbne spørgsmål, og som lægger op til problemorientering, appellerer i højere grad til elevernes forestillingsevne og videnskabskende aktivitet - både på det intellektuelle og det praktiske musiske plan. Opslagsværker og håndbøger inddrages, når det er relevant for arbejdet med emner eller temaer.

Undervisningsdifferentiering

Undervisningsdifferentiering er et princip for tilrettelæggelse og gennemførelse af undervisningen i en klasse eller gruppe, hvor den enkelte elev tilgodeses samtidig med, at man bevarer fællesskabets muligheder.

En undervisning, der bygger på undervisningsdifferentiering, tilrettelægges, så den både styrker og udvikler den enkelte elevs interesser, forudsætninger og behov, og indeholder fælles oplevelser og erfaringsgivende situationer, der forbereder eleverne til at samarbejde om at løse opgaver. Desuden er elevernes medbestemmelse om undervisningens indhold, metode, arbejdsform og undervisningsmateriale vigtig i en differentieret undervisning.

Udgangspunktet for undervisningen i samfundsfag er den enkelte elevs erfaringer og forudsætninger. Gennem undervisningen styrkes den enkelte elevs og den fælles historie- og samfundsbevidsthed, der er en af forudsætningerne for at opnå handlekompetence og kunne indgå som aktiv deltager i et demokratisk samfund.

I tilrettelæggelsen af undervisningen tages hensyn til, at børn bruger forskellige erkendelsesformer i læringen. Således lærer nogle børn konkret, fx ved at bygge en model af noget. Andre lærer gennem indlevelse og oplevelse, fx ved dramatiseringer. Andre igen lærer ved mere abstrakte og teoretiske tilgange. Oftest er der tale om en kombination.

Afhængig af de fastlagte mål, elevernes varierede behov, undervisningsaktiviteten og materialerne kan undervisningen tilrettelægges med inspiration fra fx nedenstående spørgsmål:

Hvilke dele af undervisningsindholdet er især egnet til fælles arbejde i klassen?

Fællesskabet er den ramme, klassen arbejder indenfor. Derfor påbegyndes og afsluttes klassens arbejde med emner, temaer og problemstillinger oftest her. Ligeledes kan det være hensigtsmæssigt undervejs at dele ny viden og erfaringer i klassens fællesskab. Fortællinger, film, samtaler, gæstelærerbesøg, ekskursioner, museumsbesøg, lærerpræsentation af fx nye begreber, brainstorm, opsamlings, elevfremlæggelser og evaluering skal i denne sammenhæng ligeledes nævnes.

Hvilke dele af undervisningsindholdet er især egnet til individuelt arbejde?

Undersøgelser der lægger op til at styrke den enkelte elevs erfaringer og forudsætninger. Når it og multimedier inddrages i undervisningen som fx ved informationssøgning på internettet og i databaser, billedfremstilling gennem tegne- og billedbehandlingsprogrammer samt kommunikation via e-mail. Læsestof, logbøger og den personlige portefølje.

Hvilke dele af undervisningsindholdet er især egnet til gruppearbejde?

Arbejdet med aspekter af emner og temaer med problemstillinger, der i deres indhold og karakter med fordel kan udnytte forskellige tilgange, hvormed den enkelte elev bidrager med sine stærke sider.

Projektarbejde, dramatiseringer, udarbejdelse af fremlæggelser i øvrigt. Ud-af-huset-aktiviteter i lokalområdet.

Undervisningsvejledning

Hvilke dele af undervisningsindholdet kan især give anledning til egentlige samtaler med eleverne til støtte for deres forståelse og eget fortsatte arbejde med indholdet?

Lærer- og elevsamtaler om ideudvikling, formulering af faglige spørgsmål og problemstillinger, anvendelse af hjælpemidler samt evt. samtaler ud fra portefølje og logbøger, individuel respons på opgaver, produkter og præsentationer.

Efterbearbejdning af virksomheds- og institutionsbesøg. Bearbejdning af kilder i form af tv-udsendelser, video og film.

Hvilke dele af et undervisningsforløb giver især mulighed for at fremme elevernes sociale forståelse og adfærd?

Kontakter uden for skolen, samarbejde inden for faglige rammer, samtaler om værdier, normer og regler i et samfundsmæssigt perspektiv.

Undersøgelser af grupper og livsformer, eventuelt med en anderledes social og kulturel baggrund.

Hvilke opgaver og arbejdsituationer bidrager til den enkelte elevs alsidige udvikling?

Aktiviteter og situationer, hvor eleverne får mulighed for at bruge forskellige lærings-, erkendelses- og formidlingsformer, som udfordrer eleverne sprogligt, senso-motorisk og emotionelt i og uden for skolen. Som eksempler kan nævnes udarbejdelse af spørgeskema, interview og bearbejdning af indsamlet materiale samt formidlingen af den herved indvundne viden og erfaring.

Hvordan kan eleverne som klasse, gruppe eller hver for sig deltage i planlægning og evaluering?

Medindflydelse på valg af emner og temaer med problemstillinger, arbejds- og fremlæggelsesformer, produkter, selvevaluering, portefølje og logbog.

Hvilke arbejdsituationer er især fremmende for tilegnelsen/udviklingen hos elever, der har svært ved at arbejde med undervisningsindholdet?

Valg af egnede undervisningsmidler og arbejdsmetoder. Visuelle og praktiske tilgange til emner og problemstillinger. Eleverne får støtte til at tilpasse, strukturere og målrette deres læreprocesser.

Hvilke arbejdsituationer er især fremmende for tilegnelsen/udviklingen hos elever, der har let ved at arbejde med undervisningsindholdet?

Undervisningen tilrettelægges, så der skabes mulighed for at udfordre elevernes individuelle formåen. Det valgte emne eller den valgte problemstilling bearbejdes i forskellige sammenhænge og med flere perspektiver. Det udnyttes, at de fleste emner og problemstillinger både har en beskrivende, analyserende og vurderende dimension.

Der skal være sammenhæng mellem lærer/elevforventninger og præstationsniveau.

Eleverne får støtte til at tilpasse, strukturere og målrette deres selvstændige læreprocesser.

Lærerens hjælp til grupper og enkeltelever?

Værkstedundervisning med selvinstruerende opgaver, der frigør læreren og hermed muliggør hjælpen til enkeltelever, par- og gruppearbejde.

Lærerens hjælp er ikke udelukkende en faglig hjælp, der afhjælper faglige problemer. Det er vigtigt, at læreren kan organisere arbejdet og vejlede, inspirere og provokere eleverne på en sådan vis, at de både selv og i deres samarbejde udvikler arbejdsmetoder og læringsstrategier, der gør dem i stand til at tilegne sig nyt fagligt stof og nye faglige arbejdsmetoder.

Undervisningsvejledning

Kammerathjælp?

Aktiviteter, der lægger op til, at eleverne samarbejder om emner og temaer med problemstillinger i par- og gruppearbejde, aktiviteter og emner, der lægger op til at udnytte enkelte elevers særlige erfaringer, viden, indsigter og holdninger.

Hvordan kan det, eleverne har lært, bruges i forhold til hele klassen?

Til at understøtte progressionen i elevernes fortsatte styrkelse og kvalificering af deres individuelle og fælles samfunds- og historiebevidsthed. Undervisningen tilrettelægges, så indholdet til stadighed bygger videre på den individuelle og fælles viden, færdigheder og bevidsthed, som eleverne på det pågældende niveau er i besiddelse af. Gennem løbende at opleve glæde og nytte af hinandens kundskaber, færdigheder og sociale kompetencer. Dette sker fx ved elevfremlæggelser, gruppearbejder, hvor der systematisk arbejdes med vekslende medlemmer, klassens udveksling af ideer og viden, fx i form af brainstorm samt ved elevers introduktion af forskellige redskaber og værktøjer, som de i særlig grad har erfaring med (learning by teaching).

Organisationsformer og kontinuitet

Organisationsformer

Grundig overvejelse og planlægning er nødvendig, når læreren vil sikre sammenhæng i et fag som samfundsfag. Med fornyelsen af folkeskoleloven 2003 er der lagt op til fleksibilitet med hensyn til undervisningens placering. Periodelæsning og samarbejde med andre fag ligger lige for, når planlægningen finder sted.

I perioder vil en del af timerne således kunne læses i koncentrerede faglige forløb. I andre perioder vil faget naturligt indgå i arbejdet med tværgående emner og problemstillinger, når der i forskellige fag er fokus på det samme tema, men med forskelligt fagligt perspektiv.

Koncentrerede forløb har bl.a. følgende fordele idet de:

- tilskynder til grundig forberedelse og planlægning
- giver større mulighed for at skabe sammenhæng i undervisningen og herved øger elevernes forståelse og interesse
- øger mulighederne for at komme i kontakt med det omgivende samfund
- letter planlægningen af arbejdet med tværgående emner og problemstillinger.

Om perioderne skal være korte eller lange, bestemmes af det faglige indhold i det enkelte forløb og på det enkelte klassetrin. Det er fleksibiliteten, der er fordelen ved denne organisation.

Det er imidlertid ikke hensigtsmæssigt, at timerne koncentrerer for meget, da det vil medføre, at eleverne i lange perioder ikke får mulighed for at beskæftige sig med samfundsfag. En kontinuitet og progression tilgodeses bedst gennem vekselvirkning mellem faglige kursusforløb og tværgående emner, hvor eleverne kan bruge den faglige viden, de har tilegnet sig.

Undervisningsvejledning

Kontinuitet

Alle eleverne i klassen og/eller den enkelte elev kan udarbejde en portefølje. Herved kan der konkret blive skabt sammenhæng i undervisningen. Her er der mulighed for at opstille en målsætning både for samfundsfag som helhed og for de enkelte emner, der arbejdes med i undervisningen. Hvilke delelementer arbejder den enkelte elev eller gruppe med, hvorledes dækker de emnet ind med litteratur, søgning på nettet eller interview med ressourcpersoner? Hvilken målsætning opstilles, og hvordan opfyldes målsætningen?

Kan man se en progression i arbejdet med faget ved at følge dagbogen over en række måneder? Hvordan og i hvor høj grad kan man tale om progression i holdets arbejde med samfundsfag i løbet af en periode?

Porteføljen kan også være udgangspunkt for arbejdet med forskellige problemstillinger og temaer ved, at eleven i portefølje fastholder forskellige episoder fra sit hverdagsliv.

Evaluerings

Status, mål, handling og evaluering

Gode faglige forløb afspejler oftest en undervisning, hvor der arbejdes systematisk med planlægning, tilrettelæggelse, gennemførelse og evaluering af undervisningen. En sådan struktur kan sammenfattes i systematikken beskrevet nedenfor.

Ved at arbejde seriøst med status, mål, handleplaner og evaluering er det muligt at øge gennemsigtigheden af skolens virksomhed og at kvalificere dialogen om undervisningens form og indhold. Som inspiration og støtte til arbejdet med at planlægge, gennemføre og evaluere undervisningen har Undervisningsministeriet udviklet det internetbaserede værktøj KIF, som fremtræder som en stjernemodel og findes på netstedet www.kif.emu.dk

KIF-stjernen er suppleret med forskellige værktøjer til planlægning, evaluering og indsamling af data.

Den løbende evaluering af elevernes udbytte af undervisningen i samfundsfag skal

- danne udgangspunkt for den individuelle vejledning af den enkelte elev
- være lærerens redskab til planlægning af undervisningen.

Evaluerings er altså en stadig proces, som kvalificerer elevens udbytte af undervisningen og lærerens planlægning, og som samtidig styrker dialogen om undervisningen i samfundsfag.

Undervisningsvejledning

Det kræver en åben dialog mellem elev, forældre og lærer. Samtaleformen veksler mellem situationer, hvor alle tre parter er til stede, og situationer, hvor kun to parter deltager. I et fag som samfundsfag er det almindeligt, at eleverne indgår i et tæt samarbejde med læreren om det faglige indhold og om forventet udbytte af undervisningen.

Samfundsfag introduceres på 8. klassetrin, og lærer og elever kender derfor ikke hinanden fra tidligere arbejde med faget. Det har således stor betydning, at læreren indledningsvis gør status i forhold til

- elevernes livsforståelse og virkelighedsopfattelse
- elevernes faglige niveau, bl.a. set i relation til fagets trinmål
- erfaringer fra andre fag med hensyn til anvendte materiale-, aktivitets- og undersøgelsesformer.

Evalueringen af elevens udbytte samt kvalificeringen af lærerens planlægning kræver en åben dialog med klassens øvrige lærere og eventuelt med fagfæller på skolen. Dialogen får mening, når det er tydeligt, hvilke undervisningsmål klassen søger at nå, og hvilke læringsmål den enkelte elev har sat sig.

Samfundsfag og evaluering

Samfundsfag optræder på skemaet på de ældste klassetrin, og det kan anbefales at etablere et fagligt samarbejde mellem en skoles lærere i samfundsfag. Det betyder, at der er gode muligheder både for et samarbejde med andre fag og for et fagligt samarbejde på tværs af klasserne. Derved kan planlægning, gennemførelse og evaluering af undervisningen indebære et bredt samarbejde om at opstille undervisningsmål, handleplaner og evalueringsplaner – og gennemføre disse.

Evalueringen kan

- afdække i hvilket omfang klassen har bevæget sig mod de opstillede undervisningsmål – med udgangspunkt i slutmål og trinmål samt de mål, der lokalt er opstillet for elevens alsidige personlige udvikling
- afdække i hvilket omfang den enkelte elev har bevæget sig mod de opstillede læringsmål, som er opstillet i samråd med elev, lærer og evt. forældre
- udvikle elevens bevidsthed om egen læring, hvilket indbefatter indsigt i læringsstil, udholdenhed, kommunikationsformer og læringsstrategi.

I forbindelse med evalueringen må læreren i samfundsfag tage stilling til, hvordan det er mest hensigtsmæssigt at se, om opstillede mål er opfyldt. Opfyldelsen af mål kan både testes, måles og vurderes.

At teste er en meget konkret form for evaluering, der kan komme på tale, hvis man vil vide, om eleven fx har lært hvor mange partier, der er repræsenteret i Folketinget, og hvem der er leder af de enkelte partier.

Undervisningsvejledning

At måle forudsætter, at resultatet indeholder nogle målbare værdier, der kan sættes i forhold til hinanden.

At vurdere er resultatet af en bredere form for evaluering, og vurderingen indebærer, at de involverede parter kommer i dialog med hinanden og giver deres tolkning af et resultat. En vurdering kan både udmønte sig i skriftlig og i mundtlig form.

I den løbende evaluering af elevens udbytte af undervisningen, er det almindeligt at foretage en vurdering af elevens udbytte. I vurderingen, hvor også eleven har lejlighed til at ytre sig, kan der indgå både tests, målbare dokumentationer, portefølje, og andet materiale, der kan holdes op mod undervisningsmål og læringsmål. Herved er der lagt op til åben dialog med både elev, forældre og lærer.

Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie

I denne serie udsender Uddannelsesstyrelsen publikationer med baggrundsorientering om lovgivningen, uddannelser og enkelte fag samt vejledninger om god praksis mv. Håndbøgerne er rettet mod uddannelsernes drift. I 2003 og 2004 er følgende udkommet eller under udgivelse i serien:

2003:

- Nr. 1: Typografi og læselighed – på skærm og papir. Brugervejledning til skrifttypen Union (UVM) (Erhvervsfaglige uddannelser)
- Nr. 2: Brugervejledning til MultiMedie Engelsk. Tegnsprogsstøttet undervisningsmateriale til engelsk inden for træfagene for elever med hørevanskeligheder og andre vanskeligheder under erhvervsuddannelse (UVM) (Erhvervsfaglige uddannelser)
- Nr. 3: Projekt, case, opgave – hvad er projektarbejde i eud? En håndbog (UVM 7-360) (Erhvervsfaglige uddannelser)
- Nr. 4: Brugervejledning til Smedeuddannelsen. Tegnsprogsstøttet undervisningsmateriale til Smedeuddannelsen for elever med høre-, læse- og andre vanskeligheder under erhvervsuddannelse (UVM) (Erhvervsfaglige uddannelser)
- Nr. 5: Brugervejledning til Skærmbaseret Svendeprøve. Prøveforberedende undervisningsmateriale til elever med læsevanskeligheder og andre vanskeligheder under erhvervsuddannelse mv. (UVM) (Erhvervsfaglige uddannelser)
- Nr. 6: Manual for tilsyn med undervisning i dagbehandlingstilbud samt på opholdssteder og døgninstitutioner (UVM 0121) (Grundskolen)
- Nr. 7: Kontaktlærerens værktøjskasse (UVM) (Internetpublikation) (Erhvervsfaglige uddannelser)
- Nr. 8: Evaluering af de personlige kompetencer i sosu – de grundlæggende social- og sundhedsuddannelser (UVM 0124) (Erhvervsfaglige uddannelser)
- Nr. 9: Fælles Mål: Faghæfte 1: Dansk (UVM 5-431) (Grundskolen)
- Nr. 10: Fælles Mål: Faghæfte 12: Matematik (UVM 5-432) (Grundskolen)
- Nr. 11: Fælles Mål: Faghæfte 24: Elevernes alsidige personlige udvikling (UVM 5-434) (Grundskolen)
- Nr. 12: Fælles Mål: Faghæfte 25: Børnehaveklassen (UVM 5-433) (Grundskolen)
- Nr. 13: Vejledningsreformen – kort fortalt (UVM 0126) (Uddannelsesområderne)
- Nr. 14: Råd og vink om afskrift og plagiat ved projektarbejde på htx (Internetpublikation) (Erhvervsgymnasiale uddannelser)
- Nr. 15: Orientering om folkeskolens afsluttende prøver 2004 (UVM 5-435) (Grundskolen)
- Nr. 16: Prøver, Evaluering, undervisning. En samlet evaluering af folkeskolens afsluttende prøver maj-juni 2003 (UVM 5-436) (Grundskolen)
- Nr. 17: AMU under forandring – om reformen fra 2004 (UVM 0131) (Arbejdsmarkedsuddannelser)
- Nr. 18: Råd og vink om afsætning på hhx (Internetpublikation) (Erhvervsgymnasiale uddannelser)

2004:

- Nr. 1: Fælles Mål: Faghæfte 2: Engelsk (UVM 5-438) (Grundskolen)
- Nr. 2: Fælles Mål: Faghæfte 3: Kristendomskundskab (UVM 5-439) (Grundskolen)
- Nr. 3: Fælles Mål: Faghæfte 4: Historie (UVM 5-440) (Grundskolen)
- Nr. 4: Fælles Mål: Faghæfte 5: Samfundsfag (UVM 5-441) (Grundskolen)
- Nr. 5: Fælles Mål: Faghæfte 6: Idræt (UVM 5-442) (Grundskolen)
- Nr. 6: Fælles Mål: Faghæfte 7: Musik (UVM 5-443) (Grundskolen)
- Nr. 7: Fælles Mål: Faghæfte 8: Billedkunst (UVM 5-444) (Grundskolen)
- Nr. 8: Fælles Mål: Faghæfte 9: Håndarbejde (UVM 5-445) (Grundskolen)
- Nr. 9: Fælles Mål: Faghæfte 10: Sløjd (UVM 5-446) (Grundskolen)
- Nr. 10: Fælles Mål: Faghæfte 11: Hjemkundskab (UVM 5-447) (Grundskolen)
- Nr. 11: Fælles Mål: Faghæfte 13: Natur/teknik (UVM 5-448) (Grundskolen)
- Nr. 12: Fælles Mål: Faghæfte 15: Biologi (UVM 5-449) (Grundskolen)
- Nr. 13: Fælles Mål: Faghæfte 16: Fysik/kemi (UVM 5-450) (Grundskolen)
- Nr. 14: Fælles Mål: Faghæfte 17: Tysk (UVM 5-451) (Grundskolen)
- Nr. 15: Fælles Mål: Faghæfte 18: Fransk (UVM 5-452) (Grundskolen)
- Nr. 16: Råd og vink om internationalisering hhx (Internetpublikation) (Erhvervsgymnasiale uddannelser)

Publikationerne kan købes hos Undervisningsministeriets forlag eller hos boghandlere. Visse publikationer er trykt i meget begrænset oplag og kan derfor kun rekvireres i ganske særlige tilfælde mod betaling af et ekspeditionsgebyr. Internetpublikationerne kan frit downloades fra www.uvm.dk – til eget brug.

På UVM's website – på adressen: <http://www.uvm.dk/katindex.htm> – findes en oversigt over hæfter i Uddannelsesstyrelsens publikationsserier udgivet i 1999, 2000, 2001, 2002 og 2003